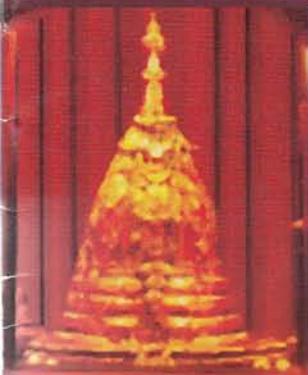

नेपालको पहिलो बौद्ध मासिक पत्रिका

आनन्दभूमि

The Ananda Bhoomi

वर्ष ३४ अडू ७ कार्तिक पूर्णिमा (सकिमिलापुन्हि)

बौद्ध दन्तधातु मन्दिर, क्याण्डी, श्री लंका

रु. ५५/-

Sansui Electronic Co. Ltd., Japan

5
YEARS WARRANTY

Features:

- TOSHIBA PCB Board
- Multi-system
- 256 Channel Memory
- Game & Calendar

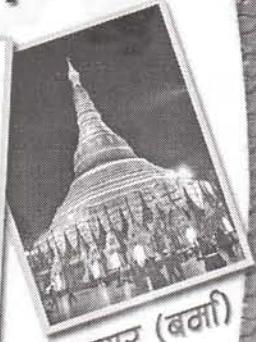
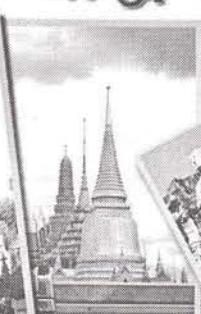
Authorised Distributor for SANSUI Brand: V.V. & Sons, Dubai
Importer & Marketed in Nepal by, KIRARA Electronics Nepal
Newroad, Kathmandu. Tel: 4228719, 4253900, 98510 48031

नोट: कृपया बैंक म्यारेन्टी दिन तथा नगदमा कारोबार गर्नेलाभ सम्पर्क गर्नुहोला। बैंक म्यारेन्टी न्यूनतम २ लाखको हनु पर्नेछ। क्रेडिट अवधि ६० दिनको लागि हनेछ।

डिलरको लागि सम्पर्क गर्नुहोला।

जूफूष्ट यात्रा.....जूफूष्ट यात्रा प्रवाधकसंग

बौद्ध तीर्थयात्रा भ्रमण

बौद्ध चारधाम

थाइल्याण्ड

सम्पर्क:

चीन

ठायावनार (बर्मा)

ललित मण्डप
दामलस् घण्ड दुर्ग (प्रा.) लि.

हरिहर भवन, पुल्चोक, ललितपुर (सामेत यातायातको अगाडि)। फोन: ५५४६५२६, ५५३६२२३। नोवाइल: ९८४९०२७९८३ (सुरज)

ईमेल: lmc@wlink.com.np वेबसाइट: www.lalitmandap.com.np

आनन्द बौद्ध भूमि

बु. सं. २५५०

ने. सं. ११२७ सकिमिला पुनिः

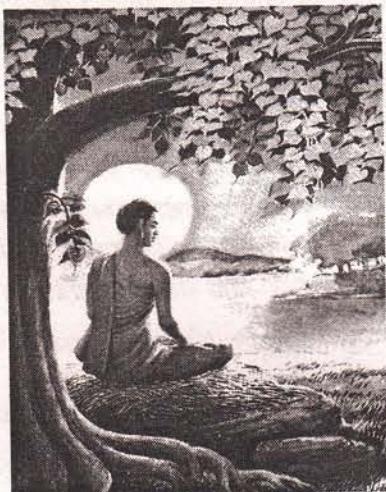
२०६३, कार्तिक शुक्लपूर्णिमा

वर्ष ३४ अंक ७

The Ananda Bhoomi A Buddhist Monthly:

Year. 34 No. 7

बुद्ध वचन

एकं धर्मं अतीतस्स-मुसावादिस्सजन्तुनो ।
वितिण्ण परलोकस्स-नत्थि पापं अकारिय ॥१०॥

धर्म छोडेर भूठो बोल्ने र परलोकको चिन्ता नगर्नेले गर्न
नसक्ने पाप यस लोकमा छैंदै छैन ॥१०॥

कार्यालय ठेगाना

आनन्दकुटी विहार गृहि

पोष्ट बक्स : ३००७, आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू
फोन : ४२७१४२०, फ्याक्स : ४२२८०९७
ई-मेल : anandkutibihar@ntc.net.np

वार्षिक रु. १५०।-

विषय सूची

१) सम्पादकीय	-	२
२) सम्यक व्यायाम -	आचार्य भिक्षु कुमार काश्यप महास्थानि	३
३) अनभिरति जातक	-	५
४) अनुभव र जानकारी	- भिक्षु धर्ममूर्ति	६
५) गौतम बुद्ध	- भिक्षु सरणकर	८
६) आचार्यको लेखको खण्डन.....	- डा. सानुभाई डंगोल	१२
७) श्रीलंका भगवान्...-	भिक्षु राहुल	१५
८) भगवान् बुद्धको स्वभाव...-	श्री भरत सिं उपाध्याय..	१८
९) The Truth ...	- Ganesh mali	२३
१०) बौद्ध गतिविधि		२५

आवरण पृष्ठ

श्रीलङ्का व्याण्डी स्थित दन्त धातु मनिदर र अन्य

वार्षिक ग्राहक बनी सहयोग गराई

बोर्डलाई पाहिलो थोडू मार्गित पत्रिका

अंगमुच्च भूमि

निर्देशक

भिक्षु कुमारकाशयप महास्थविर
४२७१४२०

सल्लाहकार
भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविर
तीर्थनारायण मानन्धर
४४८२९८४, २७०३९

सर्वपाठक
भिक्षु धर्ममूर्ति
४२७१४२०

प्रबन्ध सर्वपाठक
संघरत्न शाक्य
४२२७७९९

सहयोगी
भिक्षु प्रज्ञारत्न
४२७१४२०

आर्थिक व्यवस्थापक
माणिकरत्न शाक्य
४२२१५०५

विशेष सहयोगी
त्रिभुवनधर तुलाधर

सहयोगी
मणिरत्न तुलाधर
४२२५२०३०

सहयोगी

बुद्धजयन्ती समारोह समिति (श्रीघ.),
भिक्षु मंत्री महास्थविर (लुभिनी), अ. इन्द्रावती,
सत्यना शाक्य, नरेश वज्राचार्य/विद्यादेवी शाक्य
(वुट्टवल), याम शाक्य (बैनी), सर्जु वज्राचार्य
(पाल्या), उत्तम बुद्धाचार्य (पोखरा), कृष्णप्रसाद शाक्य
(बागलुड), विजय गुरुड (लमजुड) शेखर शाक्य
(नारायणगढ), सुवर्णमुनि शाक्य (भैरहवा),

गुट्टण
एस. प्रिन्टर्स, काठमाण्डौ

प्रकाशक
आनन्दकटी विहार गुथि
आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू

का.जि.द.नं. ३४/०३४/३५/म.से.हु.नि.द.नं. ७/०६१/६२

सम्पादकीय

जिवनको सार .....

जिवनको सार सत्य हो। सत्यता विनाको जिवन सार रहित हुन्छ। जिवनका आधारहरु भिन्न भिन्न हुन सक्दछ। ती भिन्न आधारहरु मध्ये धर्म पनि एक हो। अतः धर्महरु पनि भिन्न भिन्न हुन सक्दछ। त्यस्तै धर्मप्रतिको आस्था पनि भिन्न भिन्न हुन सक्दछ। भिन्न आस्था, भिन्न धर्म वा भिन्न आधारहरु भएता पनि जिवनको सार एउटै हुन्छ त्या हो सत्य।

सत्य विनाको आस्था, सत्य विनाको धर्म वा सत्य विनाको आधार जिवनका दुःख-पीडा र समस्या समाधानको लागी होइन जटिलता र ग्रस्तताको लागी नै हुन्छ।

सत्यबाट जति टाढा होइन्छ त्यक्ति नै दुःख पीडा र समस्या निमिन्छ। धर्म-संस्कृति वा कुनै पनि आवरणले त्यसलाई ढाक्न सकिन्दैन। आधुनिक प्रविधिहरुले त्यसलाई क्षणिक रूपमा छोपेर राखेता पनि चिरकालसम्मको लागी सम्भव हुदैन। त्यसैले त पजनि विकसित-शिक्षित भएता पनि दुःख-पीडा-समस्या बढ्दो नै छ। किनकी त्यहाँ सत्यलाई छाडिएको छ।

जस्तो सुकै जिवन पद्धति अंगालेता पनि धर्म वा संस्कृति अंगालेता पनि यदि त्यो सत्यबाट टाढा छ त्यो जिवन अर्थपुर्ण हुन सक्दैन। सुखमय वा शान्त हुन सक्दैन। अतः जिवनलाई अर्थपुर्ण बनाउनको लागी सुखमय वा शान्त बढाउनको लागी सत्यसँग नजिक हुनु अत्यन्त जरुरी हुन्छ। जति सत्यसँग नजिक हुन्छ त्यक्ति नै सुख-शान्तिको अनुभूति मिल्दछ।

प्रकृति एक सत्य हो। प्रकृतिका धर्मता वा स्वभावहरसँग जिवन गाँसेको हुन्छ। प्रकृतिका नियमहरुसँग जिवन आवद्ध रहेको हुन्छ। अतः प्रकृतिलाई बुझ्नु नै जिवनको यथार्थतालाई बुझ्नु हो। तर प्रकृतिलाई बुझ्न सहज छैन। तबः जिवनको यथार्थतालाई बुझ्न पर्नि सहज छैन।

धर्म त्यही जिवनको यथार्थतालाई बुझनको लागी हो। अतः मानवको लागी धर्म हो। धर्मको लागी मानव होइन। बाच्चको लागी आहार हो। आहार को लागी बाँचे होइन। धर्मले जिवन र प्रकृतिका सम्बन्ध र त्यसका यथार्थताहरु खुलस्त पार्दछ। अनि जिवनका सुखका मार्गहरु र दुःखका मार्गहरु प्रशस्त पार्दछ।

पानी, नदी वा खोलाको स्वभाव निरन्तर बग्नु हो बगाउनु होइन। धर्मको स्वभाव मार्ग प्रशस्त गर्नु हो मार्गमा दोहोच्चाउनु होइन। गन्तव्यमा पुग्न बग्नु पर्दछ बगि ने होइन। मोक्षमा पुग्न मार्गमा लाग्नु पर्दछ दोहोरिने होइन।

सर्वयक व्यायाम

- आचार्य भिक्षु कुमार काश्यप महास्थविर
आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू

गत अंकहरुमा आर्यअष्टाङ्गिक मार्गहरुका पाँचौ खुड़किलाहरुका सम्मकाबारेमा अध्ययन र छलफल गरिसकेका छौं र त्यसबाट हाम्रो जीवनमा आईपर्ने यावत समस्या र प्रश्नहरुमा केही न केही रूपमा भएपनि कसरी सामना गर्नुपर्छ र समाधान गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा जानकारी हासिल गन्यौं । अबको अंकहरुमा बाकि खुड़किलाहरुका विषय क्रमिक रूपमा समिक्षा गर्दै जानेछौं ।

सम्यक व्यायाम वा सही व्यायम अर्थात् जीवन यापनको समयावधिमा गरिने यावत् काम क्रिया र प्रयत्नहरु व कोशिसलाई सम्यक व्यायाम भनिन्छ । आर्य अष्टाङ्गिक मार्गका कठिनको महत्व र विशेषता छ भन्ने दृष्टिपात गरी हेदा यसको प्रमुख मार्गको रूपमा रहेको सम्यक दृष्टि नै अपाङ्ग तुल्य हुनेछ किनकी सम्यक व्यायाम बीना सम्यक दृष्टिको दृष्टिगत विशुद्धता प्राप्त गरेतापनि त्यसलाई निरन्तरता दिनभने सकिन्न र साथै सम्यक संकल्पको सहायकको रूपमा पनि हुनेछ । कुनै कुनै अवस्थामा तथ्यविना न्यसको श्रेष्ठतामा पुग्न सकिरहेको हुदैन भने कुनै अवस्थामा तथ्य ज्ञान भएरपनि श्रेष्ठतामा पुगिरहन सकेको हुदैन । यसो हुनुको मुख्य कारणमा सही तरिकाले गरिने सम्यक व्यायाम नहुनु हो भन्दा अत्युक्त नहोला । तसर्थ तथागत शास्ताले दुईबललाई विशुद्ध रूपमा जोड दिनु भएको छ । एक ज्ञानबल र अर्को अभ्यासबल ।

यसरी अभ्यासबललाई भाविता गर्ने समयमा अभ्यासबललाई रोकावट डाल्ने वा छेकबारको रूपमा क्रियाशील हुने छ तत्वहरुलाई यसरी उल्लेख गर्न सकिन्छ । अति सीतं, अति उन्हं, अति सायमिदं अहु । इति विस्सइ कम्मन्ते, अत्था अच्चेन्ति माणव ॥ अर्थात् कुनै काम गर्ने समयमा अति चिसो छ, धेरै गर्मि छ, समय छैदैछ (भर्खर उज्यालो त भयो) भोक लागेको छ, र भर्खर त खाना खाएको आदि प्रकारले जब मानिसहरु कुशल कर्म गर्न अल्छ भइरहन्छ । उनीहरुको उन्नति असम्भव नै छ ।

भनिन्छ मानवजातिको शुभारम्भमा खानाको कुनै कमी र अभाव थिएन वा कुनै दुःख नै थिएन किनकी त्यस

समय मानव पूरा उद्योगी र प्रयत्नशील थिए । जब तिनीहरु कठिन: अल्छ र काम चोर भए सोही अनुरूप अन्नादि पनि लोपहुन्दै गए । यसको अभिप्राय उद्योगी जीवनमा सम्पन्नता हुन्छ भने अनुद्योगी जीवन विपन्नताको घोतक हो । तः बुद्धले यस जीवनमा सुख हुने ४ प्रयत्न वा अभ्यासमध्ये उत्थान सम्पदालाई प्रमुख स्थानमा राख्नु भएकोछ । उत्थान सम्पदाको सही अर्थ नै आलस्य रहीत भई शुभ कार्यमा प्रयत्न गर्नु र निरन्तर लागि रहनु । त्यसकारण हामी मानव जातिले अभ्यास वा प्रयत्न, कोशिसबाट पछि हट्नु भनेकै हामी आफूलाई प्राप्त हुने सुखबाट बच्चित हुनु हो । यसको सन्दर्भका यहाँ एक वर्मि भिक्षुको उक्तिलाई उद्घृत गर्नु सान्दर्भिक थान्दछु “४ अधिपति मध्ये एकमात्र अधिपति वीरियाधिपतिलाई जो कोहि व्यक्तिले संयमतापूर्वक रक्षा गर्नसके पनि त्यस व्यक्तिले असफलताको विषयमा चिन्ता लिनुपर्ने हुदैन । अमेरिकी एक गरीबि बालक आफ्नो मेहनत र लगानशीलताको कारण छोटो समय मै उक्त देशको धनाध्यमध्ये एक धनाध्यपति भए र उस्को अधिनमा काम गर्ने एक सक्षम कर्मचारीको वर्षको तलब मात्र प्रसस्तै थियो । यो चमत्कार भनेकै कुनै दैवी शक्ति र बरदान नभई उस्को निरन्तर प्रयाश र लगानशीलतालाई मान्न सकिन्छ । तब तः भनिएको छ “वीरियतो क्रिं कम्मं नाम न सिञ्चक्ति ।” अर्थात् प्रयत्न र कोशिस गर्ने हो भने त्यो किन सफलिभूत नहोला” यही कथन र आदर्शको कारण विश्वले यति प्रगति र सफलता हासिल गर्न सकेको भन्दा यसमा कसैको दुईमत नहोला अन्यथा हामी दुँजे युगबाट कृषि युगसम्मको यात्रामा पनि पुग्न सकेको हुन्थ्यो होला । तसर्थ मानवमा नभई नहुने ४ गणाङ्गहरुमध्ये अभ्यास वा प्रयत्न र लगानशीलतालाई एक मुख्य मान्न सकिन्छ । यसको विना मानवको उन्नति र प्रगति असम्भव प्राय नै छ ।

बुद्धको शिक्षा अनुसार मानवको विर्य राम्रो चरित्र निर्माण र सुधारको लागि हुनुपर्छ । अन्यथा अरुको अहित र हानी हुने गरी गरिएको प्रयत्न र कोशिस अभ्यास भएर

पनि त्यो सम्यक अभ्यास हुनसक्दैन किनकी त्यसमा छलकपट र दुष्ट्याइँको आभास लुकेको हुन्छ मानवको उन्नति र अवन्नति मानिसकै चरित्रमा समाहित भएको हुन्छ । जस्तै उसले रोपेको फल अनुसार भोग गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसकारण संसारमा सत्यवान र क्षमतावान व्यक्तिलाई त्यस्तो कुनै छेकबारले रोक्न सक्दैन यसको ज्वलन्त उदाहरण असंगतको कारण हत्यारा भएका अहिंसक (अंगुलिमाल) बुद्धको कारणीक र अनुकम्पीय छत्रछाँया मुनि समाहित भई मार्गफल प्राप्त गर्न सक्नु, तसर्थ क्षमतावान, सत्यवान र सामर्थ्यवान भएपनि संगत नराम्रो र सहयोगि अल्पज्ञ भएमा त्यो व्यक्ति समुन्द्र भित्रको मोति सरह हुने छ जुन भएर पनि नभएको समान हुन्छ । तसर्थ क्षमतावान र सामर्थ्यवान भएपनि त्यसको लागि योग्य मार्ग निर्देशक हुनु नितान्त आवश्यक छ । जस्तै अहिंसक कुमारका आचार्य सक्षम भएको भए अंगुलिमालाको घटना हुने थिएन । तर पनि ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने विषय के छ भने आफ्नो उपकारी आफै नै हुनसक्छ अरु कोही होइन । तब त धम्मपदको यो गाथा प्रक्षुरण भए । **अत्तनाब अत्तना अकर्त पाप, अत्तना सकिलिसति । अत्तना अकर्त पाप, अत्तनाब विसुज्जति । सुदि असुदि पञ्चतं, नाड्य मञ्चं विसोधये ।** अर्थात आफुले गरेको अकुशल कामले आफैलाई हानी र पश्चाताप गराउँछ, आफुले नगरेको अकुशल कर्मले सन्तोष र आनन्दीत तुल्याउँछ । शुद्धि अशुद्धि त आफै हातमा छ न कसैले शुद्ध गर्दछ न त अशुद्ध नै ।

तसर्थ आफुले गरेको राम्रो र नराम्रो फलको भागीदार आफै हुन्छ भने किन हामी सही प्रयत्न र कोशिश नगरी दुष्परिणामको प्रयत्न गरौं । दण्ड देखि को मात्र रमाउन्छ ? यसर्थ राम्रो कर्ममा संलग्न हुनु नै बिद्वताको घोतक हो भने दुष्कर्ममा लाग्नु मूर्खता । राम्रो र कुशल कर्ममा लाग्नुको लागि हामीलाई सम्यक व्यायामले ४ मार्गहरु अनुसरण गर्न सुझाव दिन्छ । जसमा पहिलो अनुत्पन्न अकुशल वा खाराब विचारलाई उत्पन्न नै नगराउनु दोस्रो उत्पन्न अकुशललाई पाहाण गनु या क्षय गराउनु, तेस्रो अनुत्पन्न कुशललाई उत्पन्न गराउने अन्तमा उत्पन्न भएको कुशललाई बढाउन वा निरन्तरता दिइरहनु नै सम्यक व्यायामको प्रमुख देय हो तरपनि प्रयाश र अभ्यास बिना यो असम्भव नै छ । श्रद्धा र प्रज्ञाले मात्र कार्य पूरा हुँदैन त्यसलाई पूरा गर्न अभ्यास पनि चाहिन्छ, जस्तै साइकल चलाउने व्यक्तिले व्याण्डल र पाउँदानि मात्र चलाएर

साइकल पूरै रूपमा अगाडि बढ्दैन त्यसको लागि उसको स्थिति पनि सही हुनुपर्छ अनिमात्र साइकल राम्रोसंग गुडछ सोही अनुरुप श्रद्धा र प्रज्ञाका संगसंगै सम्यक व्यायाम हुनु नितान्त आवश्यक छ । यस्तो भएमा मात्र जीवनका जस्तो सुकै मोड र अप्ट्यारा परिस्थितिहरुमा पनि समस्याको सामना गर्न सकिन्छ अन्यथा जीवन सहज र सरल हुँदैन ।

यति हुँदाहुँदै पनि उपरोक्त सबै काम सफल पार्न पहिला आफू नै संयमित र सजग हुनुपर्छ त्यसपछि मात्र जुनसुकै काममा सफलिभूत हुन सकिन्छ तः बुद्ध भन्नुहुन्छ चब्खुना संवरो साधु, साधु सोतेन संवरो । घाणेन संवरो साधु, साधु जिव्हाय संवरो । कायेन संवरो साधु, साधु वाचाय संवरो ॥ मनसा संवरो साधु, साधु सब्बत्य संवरो ॥ सब्बत्य संवरो भिन्बु, सब्ब दुख्खा पमुच्चति ॥

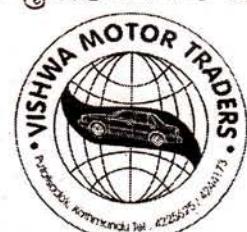
अर्थात आँखा संवर गर्नु असल छ, असल सुन्नमा संवर हुनु । धाणमा संवर गर्नु असल, असल छ रस्वादनमा संवर हुनु । शरीरलाई संवर गर्नु असल, असल बचनमा संयमित हुनु पनि । संयम गर्नु मनको चब्खलतालाई त्यो भन्दापनि भनै उत्तम सबैमा संयमता अपनाउनु । सबैमा संयमता अपनाउनु नै, भिन्बु सबै दुख्खाट छुटकारा पाउनु हो ।

क्रमशः

आकृशल (पाप) कर्म कहिल्यै नगर्नु ।

कृशल (पुण्य) गर्दै जानु ।

**आप्नो (मन) चित्तलाई शुद्ध भार्नु
यहि नै बुद्धहरूको उपदेश हो ।**

विश्व मोटर ट्रेडर्स

ख-२, ४०८, पुलिसडक, काठमाडौं, नेपाल ।
फोन नं: ४२२५६६२५, ४२४४९७३, फैक्ट्री: ४२२१८५५
ईमेल: vmtautoparts@wlink.com.np

टोयोटा, मिस्ट्रिविसि, निशान, डसुजु, सुजुकी इत्यादि
गाडिका पार्ट्सहरु को लागि सम्पर्क गर्नुहोस् ।

अनमिरति जातक

“यथोदके आविले अप्पसन्नेति”..... भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनु भएका शास्ताले एक ब्राह्मण कुमारको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

श्रावस्तिमा एक ब्राह्मण कुमार थिए । यिनी तीनै बेदमा पारंगत थिए । यिनले क्षेत्री ब्राह्मण कुमारहरुलाई मन्त्र (बेद) पढाउँदथे । पछि गएर आफ्नो घरगृहस्थी बसाले । वस्त्रालंकार, दास, दासी, खेत, गाई, भैसी, पुत्र तथा स्त्री आदिको चिन्ता गर्दागर्दै रागद्वेष, मोहको वशीभूत हुँदा यिनको चित्त अस्थिर भयो । क्रमैसंग मन्त्र पढाउन पनि सकेनन् । यताउताको मन्त्र पनि सम्फन सकेनन् ।

एकदिन धेरै सुवासित फूलमालाहरु लिएर जेतवनमा गई शास्तालाई पूजा गरी बन्दना गरी एक छेउमा बसे । उनीसंग कुशलक्षेम कुरा गर्नुहुन्दै शास्ताले मानव ! मन्त्र पढाउन्छौं त ?” भनी सोध्नुभयो ।

“भन्ते ! पहिले त मलाई मन्त्र राम्रोसंग आउँदथ्यो । तर घर गृहस्थी बसालेदेखि यता मेरो चित्त अस्थिर हुनथाल्यो । त्यसैले अब मलाई राम्रोसंग मन्त्र आउदैन ” ।

अनि शास्ताले उनलाई— “मानव ! अहिले मात्र होइन अघि पनि चित्त स्थिर भएको बेलामा तिमीलाई राम्रोसंग मन्त्र आउँदथ्यो । रागादिद्वारा घोलमोल भएपछि तिमीलाई मन्त्र आउन छाडेको थियो” भनी भन्नुहुँदा सो कुरा सुनाउन प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्त्व ब्राह्मण महाशाल कुलमा जन्मी बैश पुरोपछि तक्षशिलामा मन्त्र पढी दिशा प्रमुख आचार्य भई बाराणशीमा धेरै क्षेत्री र ब्राह्मण कुमारहरुलाई यिनले मन्त्र पढाउन थाले ।

उन कहाँ एक ब्राह्मण मानवकले तीनै बेद पारंगत गय्यो । एक पदमा पनि शंको रहेन र उपाचार्य भई मन्त्र

पढाउन पनि थाल्यो । पछि गएर उसले घरगृहस्थ बसाल्यो । घरगृहस्थिको चित्त भएको हुनाले चित्त अस्थिर हुँदा मन्त्रपाठ गर्न सकेन । अनि आचार्य कहाँ आएको उसंग आचार्यले “मानवक ! मन्त्र राम्रोसंग आउँछ होइन ?” भनी सोध्दा “घरगृहस्थी भएदेखि यता मेरो चित्त अस्थिर भयो र मन्त्रपाठ गर्न सकिन” भनी भनेपछि “तात ! चित्त अस्थिर हुँदा अभ्यस्त भएको मन्त्र पनि सम्फन्न हुन्न । अस्थिर नभएको खण्डमा सम्फन्न नसक्ने कुनै कुरा छैन” भनी यी गाथाहरु भने —

- “यथोदके आविले अप्पसन्ने, न पस्सति सिप्पिसम्बुक्मच्छगुम्ब । एवं आविले हि चित्ते, न पस्सति अत्तदत्यं परत्यं ॥
- “यथोदके अच्छे विप्पसन्ने, सो पस्सति सिप्पि च मच्छगुम्ब । एवं अनाविले हि चित्ते, सो पस्सति अत्तदत्यं परत्यंति ॥”

जस्तै चलेको अपरिशुद्ध भएको पानीमा सीपी, शंख र माछाको समूह आदि देखिन्छन् त्यस्तैगरी मलिन चित्त अथवा अस्थिर चित्त हुनेले आत्मार्थ र परार्थ दुबै देख्न सक्छैन ।

2-“जस्तै स्वच्छ तथा निर्मल पानीमा भएकोमा सीपी, शंख र माछाको समूह आदि देखिन्छन् त्यस्तैगरी स्थीर चित्त हुनेले आत्मार्थ र परार्थ दुबै देख्न सक्छ ।

शास्ताले यो पूर्ब जन्मको कुरा बताउनुभई सत्यकुरा प्रकाश पारी जातक समाधान पार्नुभयो । सत्यकुराको अन्त्यमा ब्राह्मण कुमार स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भए ।

“त्यस बखत यिनै मानव थिए र आचार्य चाहिं मै थिए” भनी भन्नुभयो । ◆

अनुभव र जानकारी

- भिक्षु धर्मसूति

आनन्दकृष्णी विहार, स्वयम्भू

कुनै पनि जीवनमा थाहापाएका सबैकुरा वा सिकेका, जानेका, बुझेका सबैकुरा त्यसपछिका जीवनहरुमा पनि त्यतिकै जानकारी र अनुभव रहने हो भने हामीलाई केहि सिक्नु पर्ने जान्नु पर्ने कुरा बाँकि रहदैन होला ! हामीले पहिलेका जन्महरुमा कुनै पनि देश वा ठाउँसामि सिकेका जानेका भाषाहरु वा बिविध शिल्पकलाआदि यस जन्ममा पनि त्यस अनुसार नै हुनु पर्ने थियो तर त्यस्तो देखिन्दैन । तर त्यसो नहुदैमा पूर्वजन्म वा पुनरजन्म छैन भनेर वा पूर्वजन्ममा सिकेका जानेका अनुभवहरु यस जन्ममा बिद्यमान हुैनै भनेर भन्न सकिने अवस्था पनि छैन ।

एकदिन भगवान गौतम बुद्धकहाँ आउनु भएका शुभ मानवकले बुद्ध समक्ष प्रश्नमाला नै सोधनुभयो । ती मध्ये एक प्रश्न यस्तो रहेको थियो । हे भगवान बुद्ध ! यस लोकमा जन्मेका कुनै व्यक्ति बुद्धिमान छन्, कुनै व्यक्ति मन्द बुद्धिमान छन्, त्यो कसरी होला ? यसको उत्तर स्वरूप बुद्ध भन्नुहुन्छ हे मानवक ! कुनै व्यक्ति श्रमण ब्राह्मणकहाँ गई कुशल रामो कुरा के हो ? अकुशल नरामो कुरा के हो ? आदि रूपले सही तथ्यको बारेमा जान्ने बुझ्ने कोशिस गर्दछ भने यसलाई बुद्धि बढाउने जान हासिल गर्ने 'पञ्चासंवत्तिक'प्रतिपदा हो भन्दछु । यसलाई अध्ययन भनेको कुरा त प्रष्ट हुन्छ । पूर्व जन्मजातमा गरेको अध्ययन यस जन्मजातमा बुद्धि ज्ञान प्रवर्धनका लागि कारण बन्दछ भने साच्चै नै एक जन्मजातमा सिकेका जानेका कुरा पछि प्राप्त गर्दै जाने जातिहरुमा प्राप्त गरिने बुद्धि ज्ञानको व्यापकतामा उपकारी हुने हुन्छ भनी स्वीकार गरिनु पर्ने हुन्छ । कुनै कुनै मानिसहरुमा बिद्यमान अस्वाभाविक दक्षता क्षमताहरु यहाँ भूल्नु हुैन ।

अहिलेसम्म गरिएको परिक्षण अनुसन्धानबाट प्राप्त तथ्य अनुसार एक तीन वर्षको बालकले घोडामाथि बसेको एक सैनिकको चित्र कोरेको थियो । चित्रशिल्पीका अनुसार त्यो चित्र क्षमतावान एक चित्रशिल्पिको निर्माण भै थियो । तर चित्रकोर्ने व्यक्ति भर्खर तीन वर्षको बालक ! जसलाई चित्र कोर्न पनि सिकाएको थिएन, न त त्यस परिवारका कुनै सदस्यले चित्र कोर्न जान्दथ्यो । त्यसो भए त्यस तीन वर्षे बालकमा त्यस प्रकारको क्षमता, दक्षता कहाँबाट आयो त ?

फेरी त्यो बालक ९ वर्षको हुँदा त्यही चित्र बनाउन लगाइयो यसपालिको चित्र त्यस उमेरका बालकहरुले कोर्ने चित्रहरु भै सामान्य थियो ।

यस अनुसन्धानबाट के निष्कर्ष निकालियो भने कुनै पनि बालक बालिकामा ४वर्षको हुँदासम्म पूर्व जातिका अभ्यासका

साथै ज्ञानपनि धेरै हदसम्म कायम् रहनुका साथै सम्भन्ने पनि हुन्छ । त्यस पछि चाहिं यस जन्मका पारिवारिक र बाहिरीय वातावरणले गर्दा ती कुराहरु विस्तारै विसिंहर जाने हुन्छ । विश्वभरि सञ्चार गर्दै पूर्वजाति (जन्मका) कुराहरु व्यक्त गर्ने बाल-बालिकाहरुको अनुसन्धान परिक्षण गर्दै हिडेका महाचार्य इयन स्थविरले पनि त्याहि अवधिको सिद्धान्त प्रस्तुत गरेका छन् । धेरै सानोहुँदा बच्चाहरुलाई पूर्वजातिका कुराहरु राम्रोसित सम्भन्ने तर प्रकट गर्न नसकिने हुन्छ । प्रकट गर्ने बोल्ने अवस्थासम्म आइपुगदा यस जन्मका पारिवारिक र बाहिरीय वातावरणले ती सम्भन्नाहरु दुर्बल हुैदै मेटिदैजाने हुन्छ । त्यसकारण पूर्वजातिका कुरा तथ्यहरु प्राप्त गरिन सकिने अवस्था भनेको २-४ वर्षसम्म अवधिका हुने भनी प्रष्टएको छ विस्तारै पुराना कुराहरु विसिंहदै गएता पनि फेरी सम्भन्न वा सम्भउन सकिने तथ्यलाई चाहिं नकर्न सकिन ।

ब्रिटेनमा बस्ने एक श्रीलाङ्कीक परिवारमा सन् १९७९ मा जन्मेका गणेश सित्तम्प्ल नामक बालक सन् १९९० हुँदा ब्रिटेनको गिल्डेपहुँ विश्वविद्यालयमा दोस्रो वर्षको विद्यार्थी थिए उसले गणित विषयमा गौरव उपाधि (BA.Hon) गर्दै थियो । त्यस शताब्दीका सबभन्दा कान्छो ब्रिटेनका विश्वविद्यालयका शिष्य नै उ भएको थिए । त्यसभन्दा पहिला १४ वर्षका बालिका रुत् लोस्स भन्नेले प्रवेश गरेका थिए गणेश उनीभन्दा ३ वर्षले कान्छो थियो । "१९९०.११.१९ दिनको लण्डनको द सन् पत्रिका" यस्ता असामान्य घटनाहरु विश्वका विभिन्न देशहरुवाट समय समयमा प्रकाशमा आइरहन्छन् । ती मध्ये सानै बालक बालिका पनी भेटिएका छन् । पहिलेका जन्ममा सिकेका कुराहरु यस जन्ममा स्कूलमा फेरी पढन पाउँदा ती पुराना कुराहरु पुनः प्रकट पनि हुने हुन्छ ।

अभिज्ञालाभिले पूर्वजाति सम्भन्ने ज्ञानले (पञ्चेनिवासानुस्सति त्राण) पूर्वजातिका तथ्यहरु प्रकाश पार्ने ती तथ्यहरु कहिं न कहिं करै न करै नहराई नविलाई नष्ट नभइक्न बिद्यमान नै रहने हुनाले नै हो । त्यो कहाँ कसरी बिद्यमान रहन्छ भन्ने तथ्य हाम्रो लागि रहस्य नै छ । यदि कुनै व्यक्ति वा प्राणिको मृत्युसंगै ती तथ्यहरु नष्ट भएर बिलाएर वा हराएर मेटिएर जाने हो भने अभिज्ञाको शक्तिद्वारा ती तथ्यसम्म पुग्न सक्ने अवस्था सृजना हुनसक्दैन ।

आजको बैज्ञानिक युगमा भिडियो अडियो वा डिजिटल प्रविधिको विकाशले यस जीवनमा घट्ने घटनाहरु रेकर्ड गरी

राखेर ती घटनाहरु फेरी चाहेको अवस्थामा हेन्न सुन्न सक्ने भएको छ । हाम्रो आफै नभए पनि अन्य व्यक्ति वा समूहमा घटिट घटनाहरु त्यसरी रेकर्ड गरी राखेको भए कुनै प्रयाश बिना नै हेन्न सुन्न र थाहा पाउन सक्ने भएकाछौं । त्यो बाहेक यदि हामीले प्रयाश गरेमा आ-आफ्नो अतीतलाई आवर्जन गर्न सक्ने क्षमता हामीमा निहीत छ । हाम्रो आ-आफ्नो क्षमता र अभ्यासअनुसार ती अतीतका जीवन प्रसंगलाई सम्भिन्न अवस्था हामीमा छ । हाम्रो स्मृति क्रमशः अतीततिर दोहोच्चाएर लान सक्ने भएमा अवश्य पनि हामीले जानेका सिकेका कुरा फेरी प्रकट गर्न सकिने छ होला । यसै जातिजन्मका अतीतका घटनाहरु त हाम्रो सानो प्रयाशले फेरी प्रकट गर्न वा सम्भिन्न सकिन्द्ध । किनकी हाम्रो चित्त परम्परा वा चित्तधारा त एउटै रहेको छ । अतीत जाति जन्मको कुरा प्रकट गर्न वा सम्भिन्नलाई त अतीत जातिजन्मको चित्त परम्परा वा चित्तधारासंग सम्बन्ध गाँसिनु पर्दछ । मृत्युपछि त्यो सम्बन्ध टोडिन वा नयाँ जातिजन्मसँग नया चित्त परम्परा वा चित्तधारा जोडिने हुँदा हामीलाई अतीत जातिजन्मका कुराहरु सम्भिन्न वा प्रकट गर्न ढूलो प्रयाश चाहिने हुन्द्ध । किनकी ती घटनाहरु हाम्रो व्यबहारिक ईन्द्रियहरुभन्दा टाढा कहिं कतै तर विद्यमान रहेको हुन्द्ध । अभिज्ञा (शक्ति) प्राप्त हुने चतुर्थध्यान प्राप्त गरी त्यस ध्यानलाई प्रगुण गरी विकाश गरिसकेपछि हो । त्यस्तै मोहनी लगाउँदा पनि ईन्द्रियहरु निष्क्रिय भइरहन्द्ध । यसबाट ती तथ्यहरुसम्म पुनर्लाई व्यबहारिक ईन्द्रियहरु निष्क्रिय रहनु आवश्यक र सहयोगी पनि हुन्द्ध भन्ने खुल आउदछ । पश्चिमी मुलुकहरुमा E.S.P. अर्थात अतीईन्द्रिय ज्ञान सम्बन्धमा पर्यवेक्षण गर्नेहरुले ती कार्य सम्पादन गर्नको लागि— (लागु पदार्थ) पनि प्रयोग गरि अनुसन्धान गरेका छन् । त्यसबाट पनि ती तथ्यहरु खुलाउन उपकार भएको पाइन्द्ध । यसरी मोहनी लगाई गरिने अनुसन्धानबाट सौंही वर्ष पुरानो अतीत जातिका घटनाहरु प्रकाशमा आएका छन् । शतवर्षीविससम्मको अतीतमा पहुँच बढाएका छन् । तर अभिज्ञालाभीहरुले कल्प-कल्पान्तरसम्मको अतीतमा पहुँच कायम् गरेका घटनाहरु पनि प्रकाशमा आएका छन् । यसरी अन्य अतीतका घटनाहरुसँग सिकेका जानेका कुराहरु पनि सुरक्षित भई कहिं कतै रहन्द्ध होला । सुझम उपकम वा उपायबाट नै बढीभन्दा बढी अतीतका गहिराइमा डुबुल्की मार्न सकिन्द्ध भन्ने तथ्य यसबाट प्रष्ट हुन्द्ध । यसबीच कालान्तरमा कसै कसैलाई ती पुराना दक्षता क्षमता वा ज्ञानहरु प्रकट हुने गर्दछ भने सामान्य रूपमा सबैसंग त्यस्ता क्षमताहरु धेरै-धेरै रहेको नै हुन्द्ध ।

भगवान बुद्धका जीवनकालमा एउटै परिवारमा दुई दाजुभाई प्रब्वजित भई बसेको रहेछ । जेष्ठ दाजु पहिले नै भिक्षु भई अर्हत भई बसेको रहेछ भने कान्छो भाई दाजुको शिष्यको

रूपमा भिक्षु भई बसेको रहेछ । भाई अर्थात शिष्य चाहिं स्मरण शक्ति अत्यन्तै कमजोर अवस्थामा रहेछ । एक गाथा कन्ठष्ट गर्न चार महिनासम्म प्रयाश गर्दा पनि कन्ठ गर्न सकेन । भाई शिष्यको यसप्रकारको असमर्थताको कारण यसले भिक्षु बनेर भिक्षुत्वको केही सार्थकता हासिल गर्न सक्ने छैन भन्ने सोचि शिष्यलाई पूर्वावस्थामा फर्कि जान भनेछ । दुखित, पिडित शिष्य भाई भिक्षु बुद्धकहाँ गई भएका घटना बुद्धसमक्ष भनेछ । बुद्धले आफु कहाँ नै राखि बुद्धि ज्ञान विकाश हुने किसिमले पाठ सिकाएछ । पछि वहाँ पनि प्रतिसम्भिदा सहित अर्हत भएछ । एकदिन धर्मसभा मण्डपमा एकत्रित भिक्षुहरूले भगवान बुद्धको बुद्धि महिमाको कारण छोडिएका भिक्षुले पनि अर्हत हुन सकेको सम्बन्धमा कुरा गर्दै थिए । त्यहाँ आउनु भएका बुद्धले “भिक्षु हो ! बुद्धत्व प्राप्त गरिसकेकाले यस्तो कार्य गर्नुमा अचम्मापार्नु पर्ने कारण छैन । सांसारिक यात्रामा हुँदा नछिपेको ज्ञान हुँदाखेरी पनि अरुलाई उपकार गरेको थिए भनी अतीतको घटना प्रस्तुत गर्नु भयो” त्यसबहत बोधिसत्त्व एक सेठको रूपमा बाराणशीमा जन्मेको थियो । एक दिन बाटोमा हिंडिरहँदा मरेको मुसा देखि आफ्नो ज्ञानको आधारमा यदि बुद्धिवानले यस मरेको मूसाबाट पनि धन आर्जन गर्नसक्छ भनी बर्वराएर हिँडें । त्यस सेठका कुरा सुनेर बसेका युवकले त्यस मृत मुसोलाई लिई बिरालो पालेको ठाउँमा गई बेचि त्यसबाट प्राप्त केहि रकमबाट लगन र मेहनतका साथ सदुपयोग गरी केहि समयमै धनवान बने । त्यो व्यक्ति आजका यिनै भिक्षु थिए ।

यो कथा स्वीकार्ने वा विश्वास गर्ने बौद्ध वा अबौद्धलाई पनि जाति जातिबाट प्राप्त ज्ञान प्रवर्धन गर्दै लान सकिने क्षमताको सम्बन्धमा पनि विश्वास गर्नु पर्ने हुन्द्ध । बुद्धत्व प्राप्त गर्न ‘प्रज्ञा पारमिता’ पूर्णता गर्नु भनेको पनि भव-भवान्तर जाति-जन्मान्तरबाट ज्ञान बुद्धि प्रवर्धन गर्दै विकाश गर्दै लैजानु हो । एक जीवनमा प्राप्त ज्ञान अगाडि प्राप्त हुने भव-जाति जन्महरुमा शेष नहुने भए पारमिता पूर्ण हुन सक्ने अवस्था थिएन । एक जाति-जन्ममा प्राप्त ज्ञान बुद्धि उपादानसंक्षेप संयुक्तिसंग जोडिएर मिसिएर पूर्ण नष्ट नभई तर प्रतित्यसुमुत्पाद धर्मताअनुकूल भवहरुसँग बगेर जानु स्वभाव धर्मता नै हो । यसरी स्वभावहरु जस्तै सिकेका-जोनेका कुराहरु पनि यात्रा गर्दछ भन्ने तथ्य माथिका घटनाहरुले प्रष्ट गर्दछ ।

तर हामीले सिकेका-जानेका कुराहरु सबै अतीत जाति-जन्म वा भवबाट प्राप्त वा आएका हुन् भनी सम्भिन्न पनि गलत हुन्द्ध । आमाबुबाको रगत (जिन)बाट प्राप्त क्षमता वा स्वभाव हुन्द्ध भन्ने पनि प्रष्ट छ । र साथै यस जन्ममा जानेका सिकेका कुराहरु पनि त्यसमा मिश्रित नै हुन्द्ध ।

गौतम बुद्ध महामानवको रूपमा

- भिक्षु सरणकर

गौतम बुद्ध वारे नजान्नेहरुले वहाँलाई देवताको रूपमा मान्दछन् । तर त्यस्तो देवत्व किर्ति प्रशंसा गौरव वहाँले कहिले पनि अपेक्षा गर्नु भएन । भिक्षुहरु लाभ सत्कार किर्ति प्रशंसा अनुत्तर अर्हत फल प्राप्ति को लागी अन्तराय हुन सकदछ । (दरूणो भिक्षुवे लाभ सत्कार सिलोको कटुको फुरुसो अन्तराचिको अनुत्तरस्स योगक्खेमस्स अधिगयाय (संयुक्त निकाय - लाभ सत्कार संयुक्त) वहाँ संसारमा विद्यमान रहेका अविद्या नजान्ने कुराहरु, अनपदत्व, मिथ्या दृष्टि मिथ्या विचार, मिथ्या कार्य देखाउनको लागी नै जन्मनु भएको महामानव हो । यस्तो महामानबले कहिले पनि गौरवको अपेक्षा गर्दैन ।

एक दिन गौतम बुद्ध उकड्डा र सेतव्य भन्ने दुई शहरको विचमा हिङ्गिरहेको वेलामा विच बाटोमा द्रोण भन्ने ब्राह्मणले वहांको पैतालाको चिन्ह देख्यो । त्यो देखेर अवश्य पनि यो कुनै मनुष्यको हुन सबैन भनी पैतालाको चिन्ह हेँदै अगाधि बढे । त्यसवेला भगवान बुद्ध बाटोको छेउमै रहेको रुखमुनी बसेको थियो । द्रोण ब्राह्मण अति नै शान्त स्वभावले वस्नु भएको शास्ताको अगाडी गएर यसरी प्रश्नहरु सोधन थाले ।

ब्राह्मण : के तपाईं देवता हो ।

बुद्ध : ब्राह्मण म देवता होइन ।

ब्राह्मण : के तपाईं गन्धव हो ।

बुद्ध : ब्राह्मण म गन्धव होइन ।

ब्राह्मण : के तपाईं यक्ष हो ।

बुद्ध : ब्राह्मण म यक्ष होइन ।

ब्राह्मण : के तपाईं मानव हो ।

बुद्ध : ब्राह्मण म मानव पनि होइन ।

ब्राह्मण : म तपाईं संग देवता हो भनी सोधदा पनि होइन भन्नुहन्छ । गन्धव हो की यक्ष हो की मानव हो की भनेर सोधदा पनि होइन भन्नुहन्छ त्यसो भए तपाईं को हुनुहन्छ त ?

बुद्ध : ब्राह्मण यदि म देवता भएको भए देवताहरु भित्र हुने कामादि आश्रवहरु म भित्र पनि हुनु पर्दछ तर मैले ती सबै आश्रवहरु प्रहिण गरिसकेको छु । जरा देखी नै उखेलेर फ्याकिसकेको छु । त्यस कारणले गर्दा म देवता होइन । ब्राह्मण यदि म गन्धव भएको भए गन्धवहरु भित्र भएको कामादि आश्रवहरु म भित्र पनि हुनु पर्दछ । तर ती सबै प्रहिण गरिसकेको छु त्यस कारण म गन्धव होइन । ब्राह्मण यदि म यक्ष भएको भए यक्ष भित्र भएको कामादि आश्रवहरु म भित्र पनि हुनु

पर्दछ । तर ती सबै प्रहिण गरिसकेको छु त्यस कारण म यक्ष होइन । यदि म मानव भएको भए मानवहरु भित्र भएको कामादि आश्रवहरु म भित्र पनि हुनु पर्दछ । तर ती सबै प्रहिण गरिसकेको छु त्यस कारण म मानव होइन । ब्राह्मण जसरी कमल फूल पानीमै उमेर पानीमै हुकेर पानीवाट नै छुट्टिएर फुलदछ त्यस्तै म पनि संसारका मान्धेहरु घुलमिल नभए छुट्टिएर बसेको मान्धेहरु भित्र रहेका दुर्वल गति नभएको दुर्वल गति प्रहिण गरेको उत्तम महामानव हु । म गौतम बुद्ध हु । मेरो पहिचान नै 'बुद्ध' हो । बुद्धोति म ब्राह्मण धारिहि (अंगुत्तर निकाय चतुक्त निपात दोणलोक सुत्र) गौतम बुद्ध र ब्राह्मण विचमा भएको छलफलबाट यो प्रष्ट गर्दछ की मानव भन्ने शब्द मात्र क्लेशहरु भरिपूर्ण भएकाहरुको लागी प्रयोग गर्दछ । सिद्धार्थ कुमार बोधिज्ञान प्राप्त नगरेसम्म सामान्य मान्धे हुनुहन्यो । वहाँ बोधिसत्त्व हुनुहन्यो । बुद्धत्व प्राप्त गरेपछि क्लेशहरु प्रहिण गरेकोले वहाँ उत्तम मानव हुनुभयो । वहाँ कुनै मान्धे संग तुलना गर्न नसक्ने हुनु हुनाले असमान मानव भन्ने संज्ञा दिईयो भने बुद्धहरुसंग मात्र तुलना गर्न मिल्ने भएकोले असमानहरु मध्ये समान वा महामानव भन्ने संज्ञा पनि दिईयो । वहाँ अच्छिरियो पुगालो अच्छिरियो मनुस्सो भन्ने नामले पनि चिनिन्छ । एउटै समयमा पृथ्वीमा दुई जना बुद्धहरुको जन्म नहुने कारणले वहाँ एकपुगालो भन्ने नामले पनि चिनिन्छ ।

सिद्धार्थ कुमार सामान्य मान्धेको रूपमा जन्मेर उत्तम बुद्धत्व हासिल गरेर उत्तम महामानवको रूपमा परिनिर्वाण हुनुभयो । सबै मानिसहरु भित्र विद्यमान भएका राग, द्रष्ट, मोह, मद, मान, ईर्ष्या, कोध, आदि सबै क्लेशहरु उहाँमा थिएन । वहाँसंग मानिसहरु भित्र हुनुपर्ने मैत्री, करुणा, मुदिता, उपेक्षा, शिल, समाधि, प्रज्ञा आदि श्रेष्ठ मनुष्य लक्ष्ण विद्यमान रहे ।

गौतम बुद्धले सबैले बुझ्ने मानिसहरुले बोल्ने भाषा नै प्रयोग गर्नुभयो । वहाँले मानिसले नै खाने खाना खानुभयो वहांको वचनहरुमा व्यवहारमा मनिस गति प्रकट हुने थेरै ठाउ देखिन्छ ।

परिकको वयो मह्यं

परित्तं मय जिवितं

पहाय वो गमिस्तामि

कतं वो सरण मत्तना

अब म बृद्ध भैसके । अब थोरै समय मात्र बाँच्नेछु । म विधिहरुलाई छोडेर जानेछु । म बाट गर्नुपर्ने कर्तव्यहरु सबै गरिसकेको छु ।

बुढो भएको बुवा आफ्नो मृत्यु सैया वरिपरी बसेका छोराछोरीहरुलाई कुरा गरे जस्तै गौतम बुद्धले पनि मानिसको रूपमा मनिस संग कुरा गरेको यसबाट प्रस्त हुन्छ । आनन्द अब रोगी भैसकें । बुढो भैसकें । मेरो उमेर ८० वर्ष पुगिसक्यो । जसरी जिर्ण भएको रथलाई वाघेर चलाईराख्छ त्यसरी नै यो जिर्ण भएको मेरो शरीर पनि अहंत्व बलवेगले वाघेर चलाई राखेको छु ।

अहं खो पनानन्द एवराहि जिणणेणा बुढो महल्लको, अद्वगतो वयो अनुपत्तो, आसीतिको मे वयो वत्तनि सेयथापि आनन्द जज्जर सकटं वेघ भिस्सकेन यापेति एवं मेव खो आनन्द वेघभिस्सकेन मञ्जे तथागतस्स कायो चापेति (महापरिनिव्वाण सुत्र) (यस वचनले ८० वर्षको बुद्धत्व प्रकट हुन्छ)

चुन्दकमीर पुगले दिएको दान खाएपछि रोग भन उग्र भयो । त्यसबेला भगवान बुद्धले आनन्दलाई बोलाएर आनन्द ज्यादै प्यास लाग्यो पानी लिएर आउ (इध मे त्वं आनन्द पानीय आहर पिपासितोस्मि आनन्द पिपिस्सामि) भनी तिन चोटी भन्नुभयो । त्यसमा वहां पिपासले छटपटाएको रोगीको लक्षण प्रकट हुन्छ ।

भगवान बुद्धको सुन्दर अनुहार हेर्नको लागी नै भिक्षु भएको बक्कलीलाई बोलाएर यो फोहोरहरुले भरेको शरीर हेरेर के फाईदा (किं ते बक्कली इमिना पूतिकायेन) भन्दै शरीरमा भएको ३२ वटा अशुभ लक्षण वारे देशना गर्नुभयो । यसले फोहरहरुले भरेको शरीरको लक्षण देखाउदछ ।

भिक्षुहरु हो ! मेरो कुरा सुनेर तिमीहरुले एउटा कुरा त्याग । यदि त्यो त्यागेको खण्डमा तिमीहरुलाई अनागामी फलसम्म पुन्याउने जिम्मा म लिन्छु । त्यो हो लोभ । यदि लोभ त्यागेको खण्डमा म तिमीहरुलाई अनागामी फलसम्म पुन्याईदिन्छु । (एकधम्म भिक्खुवे पजअथ अहं वो पाटिभोगो अनागामिताय कतमं एक धर्मं लोभं भिक्खुवे एक धर्मं) (इतिवुत्तक एकक निपात)

यसरी म जिम्मा लिन्छु भनेर भन्ने वाक्यले मानिसको स्वभाव प्रकट हुन्छ । मानिसहरु वाहेक अरुले त्यसरी कसम खादैन ।

भगवान बुद्ध मृत्यु शैयामा वसी सबै भिक्षुहरुलाई बोलाएर यदि कसैलाई म मा होस् वा धर्ममा होस् वा या संघमा केही शंका भएको खण्डमा लाज नमानिकन सोध । भगवान बुद्ध जिउदै हुदा सोधन पाईन । परिनिवाण भैसकेपछि पछुताउनु भन्दा अहिले नै सोध । म प्रति भएको गौरवको कारणले गर्दा नसोधिकन बस्त्रौ

भने आफ्नो साथीलाई भएपनि भन किनकी साथी साथीहरु मार्फत पनि मनमा उठेका शंकाहरु म सम्म पुदछ ।

(सिया खो पनि भिक्खुवे एक भिक्खुस्सपि कडा एक भिक्खुस्स व कंखावा विमानि वा बुद्धे वा धम्मे वा संघे वा मग्ने वा बुद्धे वा पटिपदाय वा पुच्छथ भिक्खुवे मा पच्छि विप्पटि सारिनो अहुवत्य सम्मुखिभूतो नो सत्या एवं बुते ते भिक्खु तुण्डी अहेसुं ..... (महापरिनिव्वाण सुत्र - अंगुत्तर निकाय चतुर्क निपात) आफ्नो शिष्यहरुलाई सुमार्गमा लग्ने नायकको लक्षण यहां प्रस्त हुन्छ । मनमा लागेको प्रश्न सोध भनी तिन पटक सम्म भन्नुभयो । आफ्नो मृत्यु हुने अवस्थामा भएतापनि यदि केहि ज्ञान हासिल गर्ने व्यक्ति छ भने वहां त्यस्तो समयमा पनि बताउनको लागी तयार हुनुभयो । गुरुले शिष्यहरुसंग यस्तो भन्ने अवश्य अरु कुनै धर्ममा भेटिएला र ?

भिक्षुहरु अकुशल कामहरु छोड । अकुशल कामहरु छोडन सकिन्छ । यदि अकुशल कामहरु छोडन नसकिने भए म यस्तो भन्ने छैन । यदि अकुशल काम छोडेर अहित, व्यथा, दुःख हुने भए म कदापि यस्तो भन्ने छैन । अकुशल छोडेमा हित, शुख हुने भएकोले नै मैले अकुशल छोड भनेको हु ।

अकुसल भिक्खुवे पजहय सक्का भिक्खुवे अकुसल पजहितं नोचेत भिक्खुवे सक्का अयविस्स अकुसल पजहितं नाहं एवं वदेय्य अकुसल भिक्खुवे पजहयाति । यस्मा च खो भिक्खुवे सक्का अकुसल पजहितं तस्मा हि एवं वदामि अकुसल भिक्खुवे पजहितं तस्मा हि एवं वदामि अकुसल भिक्खुवे पजहया ति (अंगुत्तर निकाय दुक निपात)

आफ्नो छोराछोरीलाई नराम्रो काम नगर नराम्रो काम नगरी बस, नराम्रो काम गर्नाले तिमीहरुलाई दुःख हुन्छ, यो नराम्रो कामबाट बच्न सक्छौ नगरीकन बस्न सक्छौ त्यसकारण नै नराम्रो कामबाट बच्न तोउ भनी जसरी आमावुवाले उपदेश दिन्छ त्यस्तै एउटा आमाको बुवाको लक्षण यहां प्रकट भएको छ ।

भिक्षुहरु दानदिनु र बाँकि लिनुको आनिसंस मैले जति थाहा पाएको भए कोहि पनि कसैलाई केहि नदिकन खाना नै खादैन । लोभी भै बस्दैन । आफु खाइरहेको अन्तिम गांस भएपनि त्यसबाट भएपनि अलिकति दिनेथियो । (एवं चे भिक्खुवे सत्ता जानेयुं दान संविभागस्स विपाका यथा अहं जानामि न अदत्ता भुञ्जेयुं न च तेसं मच्छरमलं चित्तं परियादाय तिड्येय योपि तेसं अस्स चरिमो आलोपो चरियं कवलं ततोपि न असविभजित्वा भुञ्जेयुं)

इतिवुत्तक पाली - एकक निपात) यसले दानदिएर बाकी भएको दानपतिको लक्षण प्रकट हुन्छ ।

एकसमय भगवान बुद्धलाई (वायु) वातरोग लाग्ये । उपस्थापक भिक्षु वहालाई उपस्थान गर्दै बस्दैथ्यो । त्यसबेला उपवान भिक्षुलाई बोलाएर “उपवान मलाई तातो पानी अलिकति ल्याई देउ” भन्नु भयो । तेन खो पन समयेन भगवा वातेहि आवाधिको होति आयस्मा च उपवनो भगवातो उपटको होति अय खो भगवा आयस्मन्तं उपवानं आमन्तेसि इङ्घ मेत्वं उपवान उण्होदकं जानामी ति (संयुक्त निकाय ब्राह्मण संयुक्त) (त्यसमा पनि मानिसको स्वभाव प्रस्त हुन्छ)

एक दिन भगवान बुद्ध महाकाशयप भन्ते संग गईरहनु भएको बेला रुख मुनी एकछिन आराम गर्नु पर्ने कुरा व्यक्त गर्नु भयो । महाकाशयप भन्ते आफ्नो संघाटी ओच्छ्याई दिनु भयो । भगवान बुद्ध त्यसमा लेटनु भयो । भगवान बुद्ध महाकाशयप भन्तेलाई बोलाउदै महाकाशयप तिम्रो चिवर नरम छ भन्नुभयो । महाकाशयप भन्ते “भगवान शास्ता मलाई अनुकम्पा गरी यो चिवर लिनुहोस् भन्नुभयो । त्यसपछि कश्यप मेरो यो योगी पांसकुल चिवर के तिमी मनपराउदछौ भनी भगवान बुद्धले सोध्नुभयो । हो भगवान म यो मनपराउदछू भनी महाकाशयप भन्तेले भन्नुभयो । (मुदुका खो त्यायं कस्तप पट पिलोतीन संघटी ति । पतिगण्हातु मे भन्ते भगवा पट पिलोतीन संघटी अनुकम्प उपादायाति धारेस्तति पन मे त्वं कस्तप साणाति पंसुकूलानि निव्वसनानीति धारेस्मसाहं भन्ते भगवतो साणानि पंसुकूलानी .....) (संयुक्त निकाय - कस्तप संयुक्त)

भगवान बुद्धले आफ्नो चिवर महाकाशयप भन्तेलाई दिएर महाकाशयप भन्तेको चिवर आफुले लिनुभयो । यहां मित्रताको लक्षण प्रकट गरेको छ ।

एकदिन पञ्चवग्ग दायक भन्ते ब्राह्मण आफ्नो आगन तिर फक्केर खाना खाईरहेको थियो । त्यसबेला भगवान बुद्धले तिनिहरुको हेतु सम्पति देखेर त्यो प्राप्त गराईदिनको लागी उनको घर सामु आएर उभिनुभयो । त्यसबेला ब्राह्मणी खाना बाहौदै थियो । यदि ब्राह्मणले भगवान बुद्धलाई देख्यो भने बाकि खाना नखाईकन नै भगवान बुद्धलाई चढाउला की भन्ते डरले ब्राह्मणले बुद्धलाई देख्न नसक्नेगरी छेकेर त्यहाँबाट फक्केर जानको लागी इसारा गयो । तर भगवान बुद्धले जान्न भनी टाउको हल्लाउनु भयो । यसरी संसारकै श्रेष्ठ महामनावले जान्न पनि टाउको हल्लाई जवाफ दिएको देखेर ब्राह्मणी हाँस्न थालीन् । त्यो सुनेर तथ्य पत्ता लगाउनको लागी बाहिर हेर्दा भगवान बुद्ध देख्यो । त्यसै बेला आफुले खाईरहेको जुठो खाना नै लगेर भगवान बुद्धलाई पूजा गन्यो । यसरी महावंसका भगवान बुद्धले जुठो खाना प्रतिक्षेप नगरी ग्रहण गर्नुभएको देखेर ब्राह्मण धेरै नै खुशी भयो । (धम्मपट्टकथा - पञ्चवग्गदायक वव्य) यदि जुठो

खाएर भएपनि कसैलाई भलो हुन्छ भने भगवान बुद्ध त्यो पनि गर्नु हुन्छ भन्ने कुरा यसबाट प्रस्त हुन्छ ।

एकदिन भगवान बुद्ध भिक्षाटनको लागी उदय भन्ने ब्राह्मणको घरमा जानुभयो । ब्राह्मणले भगवान बुद्धलाई पात्र भरी खानेकुरा राखिदिनु भयो । दोसो दिन पनि भगवान बुद्ध त्यहि भिक्षाटनको लागी आउनुभयो । त्यसदिन पनि खानेकुरा पात्र भरी राखेर दियो । तेसो दिन पनि भगवान बुद्ध त्यहि आएको देखेर ब्राह्मणले मिठो खानेकुरा पाउने भएकोले फेरी फेरी यहां आउद्यौ की के हो भनी सोध्नु भयो । भगवान बुद्धले ब्राह्मणको प्रश्नको जवाफ दिई किसानहरु फेरी फेरी धान रोपि फेरी फेरी धान जम्मा गरे जस्तै मानेहरु फेरी फेरी दानदिएर स्वर्ग लोक जान्छ । तर मूर्खहरु केहि सत्कर्म नगरी फेरी फेरी पाप गर्दै नरकमा जान्छ भनी धर्मदेशना गर्नु भयो । (संयुक्त निकाय - ब्राह्मण संयुक्त)

भगवान बुद्ध खानाको लागी होइन सो ब्राह्मणको धर्मविवोध गर्ने हेतुप्रत्य देखेर त्यहां वारम्बार गएको हो । वहांले ब्राह्मणकै फेरी फेरी भन्ने कुरालाई लिएर धर्म देशना गरी धर्मदेशना गरी धर्मविवोध गराईदिनु भयो ।

भिक्षुहरु लाभ सत्कार किर्ति प्रशंसा डरलागदो छ । त्यसले मान्द्येहरुको छाला काटेर नसा सम्म पुगदछ । नसा काटेर हड्डी सम्म पुगदछ अझ हड्डी भित्र सम्म पनि पुगदछ । (दण्णो भिक्खवे लाभ सक्कार सिलोको लाभ सक्कार सिलोको भिक्खवे छवि छिन्दति । छवि छेत्वा चम्म छिन्दति । चम्म छेत्वा मंस छिन्दति । मंस छेत्वा नहारु छिन्द ति.....)

(संयुक्त निकाय - लाभ सक्कार संयुक्त)

लाभ सत्कार किर्ति प्रशंसा डरलागदो छ भनी विनाशकारी छ भनी विपत्तिदायक छ । भनी कुनै देवता द्वारा होइन अनुसन्धान गरी अनुभव वटुलेको एक मानवले भनेको हो ।

महाकाशयप तिमी धेरै बृद्ध भयौ । जताततै सिएको स-साना कपडाहरु टाँसिको पांसकुल चिवर लगाउन गाहो छ । त्यसकारण दान पाउने नयां चिवर लगाउ । सधै जंगलमा वसी पिण्डपातबाट जिविका चलाउन गाहो छ त्यसकारण निमन्त्रणा गर्ने भोजनहरु स्विकार्ने गर । अब मसगै बस्ने गर । भगवान शास्ता सधै जंगलमा वसेर जंगलको गुण भन्दै पांसकुल चिवर लगाउदै त्यसैको गुणगान भन्दै दिन विताए । मलाई त्यहि नै ठिक छ । ठिक छ काशयप त्यसो भए त्यस्तै गर ।

जिण्णोसिदानित्वं कस्तप गरुकानिखो ते इमानि साणानि पांसुकूलानि निव्वासन्ति कस्मानिह त्वं कस्तप गहपतिकानि चे च चीवरानि धारेहि, निमन्तनेसु च भुञ्जाहि ममञ्च सन्तिके विहराहि, आरञ्जाको चेव आरञ्जाकतस्स

आचार्य धर्म वज्रज्यूको खण्डनमा

देखापरेका विवादस्पद कुराहरु

- डाक्टर थारु आद डंगोल

खण्डनको तेश्रो खण्ड सम्बन्धमा

खण्डनको तेश्रो अंकमा आचार्य धर्मवज्र महोदयले यो लेखकका शब्दहरूलाई उद्धरण गर्दै थेरवादको व्याख्याप्रणालीले अहंत्वलाई सर्वोच्च स्थान दियो र महासांघिक व्याख्याप्रणालीले अहंत्वभन्दा पनि माथिको लक्ष्य बनाउन सकिने खुलापनको प्रावधान राखिदियो भन्दैमा पछिल्लोले विकृति भित्र्याएको अभिप्राय निकाल सकिन्दैन ... थेरवादले पनि महायानले जस्तै बोधिसत्त्वलाई उच्चतम स्थानमा राखेको पाइन्छ ... भन्दै शाक्यमुनि बुद्धले धेरै अगाडि सुमेध ऋषिको रूपमा जन्म लिएको अवसरमा दीपकर तथागतको सानिध्यमा श्रावकयानको लक्ष्य निर्बाण वा अहंत्व साक्षात्कार गर्ने क्षमता हुंदा हुँदै भविष्यमा आफू बुद्ध बन्ने प्रणिधान गरेको र दीपकर तथागतले उनलाई भविष्यमा बुद्ध बन्नेछौं भनेर व्याकरण (भविष्यवाणी) गरेको जातक कथालाई अधि सार्नु भएको देखिन्छ। यस सन्दर्भमा एक व्याकृत बोधिसत्त्वलाई सम्यकसम्बुद्ध र अहंत्वहरूले पनि प्रदक्षिणा गरी सम्मान गर्दा रहेछन् भन्ने आचार्य महोदयको भनाई देखिन्छ। यो लेखक आचार्य महोदयको यस धारणामा सहमत नभएको होइन पनि। यहां यो लेखकको मनसाय बोधिसत्त्व चर्या गर्ने व्यक्ति (क) सुमेध ऋषि अथवा मैत्रय बोधिसत्त्व जस्तै पूर्व बुद्धहरूवारा भविष्यमा बुद्ध बन्ने व्यक्ति भनि भविष्य व्याकरण गरिएको हुनु पर्दछ, (ख) यसरी भविष्यमा बुद्ध बन्ने भनि भविष्य व्याकरण गरिएको बोधिसत्त्वहरूले अहंत्वको लक्ष्य हासिल गर्ने क्षमता हुंदा हुँदै सम्यक सम्बुद्ध बन्ने प्रणिधान गरेको हुनु पर्दछ, र (ग) साथै उनीहरूले बुद्ध बन्ने मार्गलाई आफैले पत्ता लगाएर अवलम्बन गर्नु पर्दछ भन्ने मात्र हो। यदि उनीहरूले पनि पहिलेका बुद्धहरूले प्रदर्शन गरेको मार्ग अवलम्बन गर्दछन् र आफै सम्यक सम्बोधी लाभ गर्न सक्षम हुँदैन् भने उनीहरू केवल श्रावकयानी याने अहंत बन्ने खालका हुँच्छन् बोधिसत्त्वयानी वा बुद्ध बन्ने खालका हुँदैन् भन्ने सम्म हो। यसैले यो लेखक पनि आचार्य धर्मवज्र महोदयले उल्लेख गर्नु भए जस्तै स्मृति सम्प्रजनन्यको अभ्यासबाट बन्ने अहंत्वहरूमा पनि यस्ता कुरा (कमजोरीहरू) भेटिनुलाई कमजोरी नभनिराख्न सकिन्छ र ? एक तथागतमा त्यस्ता कमजोरी हुने कुरा कुनै पनि निकायका पिटकहरूले उल्लेख गरेका छैनन् भन्ने कुरालाई समर्थन गर्दछ। यहां थप्नु पर्ने कुरा के छ भने हाल बोधिसत्त्व चर्या पालन गर्ने नाममा महायानी बनेकाहरू सबैलाई बुद्ध हुने भनी पूर्व बुद्धहरूले भविष्य व्याकरण गरेका छन् त ? अनि के उनीहरूले श्रावक यानको अहंत्व प्राप्त गर्ने क्षमता हुंदाहुँदै बोधिसत्त्व बन्न प्रणिधान गरेका हुन् त ?

उक्त खण्डनमा आचार्य महोदयले बुद्ध सम्बन्धी धारणा केही कुराहरुमा निकायपिच्छे फरकै भए पनि कुन धारणालाई शुद्ध, अविकृत र मौलिक या आधिकारिक मान्ये भन्ने कुरा अैफै पनि अनिर्णित नै रहने छ। जसको कारणको विषयमा हामीले धेरै पटक उल्लेख उल्लेख गरिसक्यै भनेर बौद्ध ग्रन्थहरूमा रहेका कमजोरीहरूलाई इगित गर्नु भएको देखिन्छ। बौद्ध ग्रन्थहरूमा रहेका यस्तै अन्यैलहरुको कारण बुद्ध धर्ममा देखा परेको कमजोरीहरूलाई हटाएर यसलाई विशुद्ध परम्पराको रूपमा बचाई राख्नकै लागि यो लेखकले यस प्रकारको गन्धन उठाएर सुझाव दिनु परेको हो। लेखकले आफूनो लेखको अन्त्यमा सुझावको रूपमा प्रस्तुत गरेको मन्त्रव्य यस प्रकार रहेको छ:

बुद्ध धर्ममा देखा परेका माथि उल्लेखित विकृति र विचलनहरूलाई साच्चै नै विकृति र विचलनहरुको रूपमा मात्र लिने हो वा समय सुहाउनु गरी भएका सुधारहरुको रूपमा। यस बारे बुद्ध धर्मका सबै शाखा र उपशाखाहरु बीच विश्वव्यापी रूपमा छलफल गरी निष्कर्ष निकाल अति आवश्यक छ। यसको लागि बुद्ध धर्मका सबै शाखा र प्रशाखाका बरिष्ठ विद्वानहरूले ध्यान दिई बुद्ध धर्मलाई विशुद्ध रूपमा बचाई राख्न पुनः संगायनाको व्यवस्था मिलाउन आवश्यक छ। यस कुरामा बुद्ध धर्मका प्रणेताहरूले यथेष्ट मात्रामा ध्यान दिनेछन् भन्ने कुरामा लेखक विश्वस्त छ पनि।

आचार्य महोदयले यो लेखकले शाक्यमुनि बुद्धलाई देवाधिदेव मान्य थालेको कुरालाई विकृतिको अभिप्राय दिने गरी त्यसको दोष विशेष गरी महासांघिकलाई दिन खोज्नु भएको छ र अैफै महायानले त्यसैलाई भन बढाएको भन खोज्नु भएको छै भन्ने कुरा उल्लेख गर्नु भएको देखिन्छ। यो लेखकले बुद्धलाई देवता र मनुष्यहरुको शास्त्रा (सत्या देवमनुस्सान) को रूपमा मानिएका बुद्धलाई देवाधिदेव मानिन सक्ने कुरामा कुनै विवाद उठाउने काम गरेको छैन। साथै यो लेखकले बुद्धको धर्मकाया, निर्वाणधातु याने आदि बुद्धलाई पनि स्थान नदिने काम गरेको होइन। यो लेखकले आचार्य महोदयले आफूनो लेखमा उल्लेख गर्नु भए जस्तै हजारौ देवी देवता र यक्षहरूले समेत बुद्धको शरण लिएको कुरामा पनि विश्वास राख्दछ। यहां यो लेखकको सामान्य मनसाय महासांघिक र महायान परम्पराहरूले शाक्यमुनि बुद्धलाई सर्वशक्तिमान परमात्मा वा आदि बुद्धको अवतारको रूपमा प्रस्तुत गरेर निर्माण वा रूप काया धारण गरेका मानुसि बुद्ध शाक्यमुनिलाई वरदान दिने देवताको रूपमा प्रस्तुत गरी बुद्ध धर्मको मूल सिद्धान्तमा विकृति र विचलनहरु भित्र्याउने काम गरे कि मन्ने

सम्म हो । यस बारे यो लेखकले बरिष्ठ बौद्ध विद्वान् एन. ऐयास्वामी शास्त्रीव्वारा लिखित शब्दहरु आफ्नो लेखमा उद्धरण गरी प्रस्तुत गरिसकेको हुदा यहां पुन दोह-याई राख्न आवश्यक पर्ने ठान्दैन । तथापि आचार्य महोदयको जानकारीको लागि केही शब्दहरु भने यस प्रकार प्रस्तुत गरिन्छ:

महायान बुद्ध धर्मले मानुसि बुद्ध, शाक्यमुनि, लाई आफ्ना भक्तहरुलाई वरदान दिन तयार रहेको विश्वलाई नियन्त्रण गर्ने अनन्त र सर्वोच्च देवताको रूपमा परिणत गरे । ऐतिहासिक बुद्ध मानव मात्रलाई दुःखबाट मुक्त गर्नको लागि धर्मोपदेश गर्न आदि बुद्धले पठाएको एक अवतार मात्र हो । मानिसहरुले अहिले उसलाई खुशी पार्नको लागि प्रार्थना र अर्चना गर्न थाले ता कि उहांले उनीहरुलाई मुक्तिको लागि डोर्यावस् । बुद्ध धर्म यसप्रकार सदधर्मपुणिङ्गिरिक, गण्डव्यूह र अरु महायान सुत्रहरुमा गएर बुद्ध परम्परा बन्यो ।

खण्डनको चौथो खण्ड सम्बन्धमा

२०६३ सालको जेठ पूर्णिमामा प्रकाशित चौथो खण्डको खण्डनमा आचार्य धर्म वज्र महोदयले यस लेखकले आफ्नो लेखमा उल्लेख गरेको जसले धर्मलाई देखदछ उसले मलाई देखदछ भन्ने वक्तव्यलाई भनिएको बुद्ध वचनले बुद्ध भनेको उहांको भौतिक रूप भन्दा पनि धर्म हो । यहां धर्म भनेको केवल बुद्धका वचन होइनन् यो धर्म साक्षात्कार गरिएको धर्म याने अधिगम अथवा प्रतिपत्ति धर्म हो भनी उल्लेख गर्न भएको कुरामा यो लेखक कुनै विवाद उठाउन चाहाउन । तर यहां विवाद गर्न आवश्यक देखिएको कुरा बुद्धको वास्तविक काय धर्म काय हो र यो त अहिले पनि छ ... अहिले पनि साक्षात्कार गर्न सकिन्छ भन्ने हो । यो कुरामा यसरी विवाद उठाउन आवश्यक देखिनाको कारण हो यो कुरा शाक्यमुनि बुद्धको सन्दर्भमा मात्र होइन शाक्यमुनि भन्दा अगाडिको र शाक्यमुनि भन्दा पछाडि देखा पर्न सबै बुद्धहरुको सन्दर्भमा पनि उतिकै लागु हुने भएकोले हो । यसैले गर्दा बुद्ध पूजाको क्रममा बुद्ध वन्दना गर्दा ये च बुद्ध अतीता च, ये बुद्धा अनागता । पच्चुपन्ना ये च बुद्धा, अहं वन्द्यमि सब्बदा ॥ भनेर गाथा गाइने गरिएको पाइन्छ पनि । यो कुरा वा धारणालाई यस रूपमा मान्यता दिएर जाने हो भने कुनै पनि व्यक्तिले शाक्यमुनि बुद्धको उपदेश पालन नगरिकन पनि धर्मकाय वा निर्वाण साक्षात्कार गर्न सब्दछ भन्ने कुरालाई सकेत गर्दछ । यसको माने यो भयो कि शाक्यमुनि बुद्धले शिकाएको उपदेशलाई पालन गर्न आवश्यक छैन पनि ।

उक्त खण्डनमा आचार्य धर्म वज्र (श्रीधर राणा) ले पालि निकायले नै फेरि बुद्ध स्वर्गमा जाँदाखेरि तेजस्वी एवं मायाको जस्तो काय धारण गरेको भनेर सम्भोगकायको बयान गर्दछ । नत्र कसरी उहांले देव, मार र ब्रह्माहरुलाई उपदेश दिन र सम्पर्हित पार्न सम्भु हुन्यो ? यसरी त्रिकायको सिद्धान्तका जराहरु पहिले देखि नै थेरवादी पिटकहरुमा पनि भएका कुरा

हुन् । भनी उल्लेख गर्नु भएको देखिन्छ । आचार्य महोदयका उक्त अवधारणामा यो लेखक सहमत नभएको होइन पनि । यस सन्दर्भमा यो लेखकले भन्न चाहेको कुरा त केवल यो हो कि महायानमा पाइने सम्भोग काय सम्बन्धियो सिद्धान्त थेरवादी पिटकहरुकै आधारमा विकसित गरिएका हुन् र महायान पछि विकसित भएका परम्परा हो भन्ने सम्म मात्र हो । यहां उल्लेख गर्न लायक अन्य कुरा के हो भने महायान सम्प्रदायमा पाइने सम्भोगकायलाई धारण गर्न कैनै पनि व्यक्ति बुद्ध नै बनिरहन आवश्यक पर्दैन, कसिण ध्यानको साधनाबाट इद्धिविध जस्ता अभिज्ञा लाभ गरिसकेका पृथक जन (साधारण व्यक्ति) ले यस्तो कायलाई धारण गर्न सब्दछन् भने यही अभिज्ञा लाभ गरेका छन् भने बुद्ध र उहांका अग्रशावकहरुले नसक्ने भन्ने कुरै भएन । यस सन्दर्भमा बौद्ध विद्वान नलिनाक्ष दत्तले लेख्नु भएका निम्न लिखित शब्दहरु यहां उल्लेख गर्न सकिन्छ पनि: "There are other passages referring to the miraculous powers of Buddha, viz., his ability to live a kalpa or assume different forms and perform such miracles, but it should not be attributed not to Buddha alone but also to his disciples in general, who had been able to attain higher stages of sanctification." (Nalinaksha Dutt, Mahayana Buddhism, (Delhi: Motilal Banarasidas, 1977), p. 146) अर्थात् एक कल्पसम्म बांच्न सक्ने अथवा विभिन्न रूपहरु धारण गर्ने र यस्तै अन्य चमत्कारहरु देखाउने जस्ता बुद्ध रहेका अद्भुत शक्तिहरुलाई संकेत गर्ने अन्य पाराहरु पनि छन् तर यहां बुझ्नु पर्ने कुरा के हो भने यी शक्तिहरु बुद्धको सन्दर्भमा मात्र जोडिएका थिएन् साधारणतः उच्च स्तरका पवित्रता (अभिज्ञा) हासिल गरेका उहांका शिष्यहरुको सन्दर्भमा पनि जोडिएका थिए ।

आचार्य धर्म वज्र महोदयले उल्लेख गर्नु भएको अर्को कुरा बुद्धधर्ममा विकृतिको शुरुआत बुद्धधर्मको विनयसंग असन्तुष्ट एक भिक्षु सुभद्रको अभिव्यक्ति देखि भित्रिन खोजेको र पछि आएर महासाधिक आदिवाट भित्रिसकेको भन्नै यो लेखकको अभिप्राय देखिन्छ भन्दै सुभद्रको अभिव्यक्ति बुद्ध स्वयंले दिएका विनय प्रतिको असन्तोष हो । तर महासाधिक, सर्वास्तिवाद आदिको मतभेद बुद्ध स्वयमको विनय या वचन प्रति होइन । यो त बुद्धको वचनलाई स्वीकारेर चलेका पक्षहरुको बीच वचनको व्याख्या र अभिप्रायको विषयमा र केही दार्शनिक पक्षहरुमा भएको भेद हो । भन्ने हो । यहां उल्लेख गर्न आवश्यक पर्ने कुरा बुद्ध धर्मको दोशो सांगायना नै बुद्ध स्वयंले दिएको विनयलाई स्वीकारेर चलेका वैशालीका भिक्षुहरुले दशवटा विनयहरु तोडेकै कारणवाट शुरुआत भएको र उक्त दशवटा विनयहरु तोडेकै कारण भिक्षु संघवाट निकाला गरिएका भिक्षुहरुले पछि गएर महासाधिक सम्प्रदाय स्थापना गरी बुद्ध वचनको व्याख्या र

अभिप्रायको विषयमा र केही दार्शनिक पक्षहरूमा मतभेद ल्याएका हुन् । यसबाट प्रमाणित हुने कुरा के हो भने बुद्ध वचनको व्याख्या, अभिप्राय र दार्शनिक पक्षहरूमा मतभेद दोशो सांघायना पछि मात्र विकसित हुन् पुगेका हुन् त्यस भन्दा अगाडि दार्शनिक मतभेद देखा परेको थिएन भन्ने करा ।

थेरवादलाई मूल र प्रामाणिक बनाउनको कथावत्युको तालिकालाई मात्र आधार बनाउन नमिल्ने ... 2500 Years of Buddhism मा पुष्ट ९८ पछि दिइएको तालिका र वसुमित्र, विनीतदेव एवं भव्यले दिएका तालिकाहरूको पनि आधार लिएर निष्कर्ष दिन पर्ने भन्ने आचार्य महोदयको भनाई प्रति यो लेखक सहमति जनाउँदछ । भ्रविष्यमा यसरी लेख लेख्नु परेको खण्डमा यस बारे पनि लेखकले विचार पुर्याउने छ ।

महायानको कुनै सुत्र या शास्त्रले थेरवाद या अभै स्थिरवादलाई होच्याइएको वा खण्डनै पनि गरेको पाइदैन । ... त्यहाँ त समस्त श्रावकयानको मार्ग बोधिसत्त्वयानको भन्दा लक्ष्यको हिसाबले तल्लो देखाइएको छ र त्यही सन्दर्भले मात्र हीनयान भनिएको छ । अठार निकायहरूमा विभक्त भएको श्रावकयानको एक मात्र प्रतिनिधि अहिलेको थेरवादले गर्ने सम्भावना हुदैन, तर पनि सानुभाइज्यूले हठात् श्रोवकयान भनेकै स्थिरवाद मात्र र अहिलेको थेरवाद हो भन्ने विश्वास गर्नु भएको छ । आदि भन्ने आचार्य महोदयको लेखाई बारे यस लेखकको भनाई यस प्रकार छ ।

श्रावकयानलाई अठार निकायमा विभक्त गरिए तापनि यो लेखकले थेरवाद बाहेक अर्को निकायलाई जिउदो जादो परम्पराको रूपमा भेटाउन सकेको छैन, केवल पुस्तकमा सीमित सिद्धान्तहमा बाहेक । यही कारणले गर्दा यो लेखकले अहिलेको थेरवादलाई नै श्रावकयानको एक प्रतिनिधिको रूपमा सम्म विश्वास गर्न पुगेको हो । यो लेखकको विचारमा बुद्धले शिकाउनु भएको मूल धर्म केवल श्रावकयान हो र बोधिसत्त्वयानको रूपमा विकास भएको महायान त श्रावकयानकै आधारमा पछि विकसित भएको परम्परा मात्र हो । बुद्धत्वको लागि पालन गरिने बोधिसत्त्वयान या भनौ महायान त बुद्ध हुने व्यक्तिले आफै मार्ग पत्ता लगाएर अधिबढने यान हो अरुले दिएको शिक्षाको भरमा अधि बढने यान पटकै होइन । यसरी बोधिसत्त्वयानलाई अरुले दिएको शिक्षाको भरमा पालन गर्न सकिने भए शाक्यमुनि बुद्धले दीपकर बुद्धकै समयमा उहाकै शिक्षा पालन गरेर बुद्ध भिसकेको हुनु पर्दथ्यो कैयन कल्प विताएर आफैले मार्ग पत्ता लगाएर हिङ्गिराङ्ग आवश्यकता पर्ने थिएन । यस हिसाबले विचार गर्दा पछि विकसित भएको बोधिसत्त्वयानले श्रावकयानलाई आफूनो भन्दा लक्ष्यको हिसाबले तल्लो देखाउन हीनयान शब्दले विभूषित गर्नु नै श्रावकयानलाई होच्याउन खोज्नु हो भन्ने निष्कर्ष देखा पर्दछ पनि ।

यस्तै थेरवाद या भनौ हीनयानको अर्हत प्राप्तीलाई विपर्यासको रूपमा लिई नागार्जुन आफैले होच्याएको भन्ने बारे बरिष्ठ विद्वान नलिनाक्ष दत्तको भनाई यस प्रकार रहेको छ:

"Nagarjuna, as we have seen, establishes by quotations from the Mahayanic texts that Hinayanic Arhats labour under misconceptions. Of the four common misconceptions (viparyasas), they are not free from the fourth, viz., seeing ego in egoless things, thinking non-existence of things as existent." (Nalinaksha Dutt, Mahayana Buddhism, (Delhi: Motilal Banarasidas, 1977), p. 278) अर्थात् हामी देख्दछौं कि नागार्जुनले महायानी ग्रन्थहरूको उद्धरणको आधारमा हीनयानका अर्हतहरूले विपर्यासमा फसी परिश्रम गर्दै गरेको कुरा पुष्टि गर्दछन् । चारबटा सामान्य विपर्यासहरू मध्ये उनीहरूमा रहेको विपर्यासहरू अनात्ममा आत्मा देख्नु र अनस्तित्वमा रहेका वस्तुहरूलाई अस्तित्वमा रहेको देख्नु हो ।

आचार्य महोदयले उल्लेख गर्नु भए जस्तै सद्धर्मपुण्डरीकलाई महायानको पहिलो सुत्रको रूपमा मान्यता प्रदान गर्न नसकिए तापनि यो महायान परम्पराको अति प्राचीन सुत्रहरू मध्येकै एक महत्वपूर्ण सुत्र हो जसले सबभन्दा पहिले थेरवाद या भनौ श्रावकयानलाई निचा देखाउने काम गरेको छ । यस लेखकले आफूनो लेखमा भन्न खोजेको मुख्य कुरा त चाहे प्रज्ञापारमिता सुत्रमा होस् या सद्धर्मपुण्डरीक सुत्र, यिनीहरूले श्रावकयानलाई हीनयान शब्दले विभूषित गर्नु नै बुद्ध धर्ममा एक प्रकारले विकृति निम्न्याउने काम हो भन्ने सम्म हो । पालि सुत्तहरू र महायानको प्रज्ञापारमिता सूत्रको लेखनकालमा खासै अन्तर छैन र महायान दर्शनलाई प्रतिपादन गर्ने पहिलो सूत्र प्रज्ञापारमिता होै भनेर आचार्य धर्मवज्र महोदयले उल्लेख गर्नु भएको कुरामा विभेद गर्नु पर्ने कुनै ठाउं नरहे तापनि कतिपय बौद्ध विद्वानहरू प्रज्ञापारमिता सूत्रका संस्थापक नागार्जुनलाई नै इस्ती सम्बत दोशो शताव्दीको व्यक्ति मान्दछन् । यस सन्दर्भमा डाइसाकु एकेडाको भनाई यस प्रकार छन्: "We now move to a somewhat later period to examine the lives of two important thinkers who helped to shape and systematize the doctrines of Mahayana school of Buddhism. The first was Nagarjuna, a monk of southern India who lived around the middle of the second century A.D. ..." (Daisaku Ikeda, Buddhism, the First Millennium, (Tokyo: Kodamsa International Ltd., 1977), p. 135) अर्थात् अब हामी बुद्ध धर्मको महायान दर्शनको सिद्धान्तलाई सिर्जना गरेर व्यवस्थित पार्ने केही पछिल्लो समयका दुइ महान चिन्तकहरू तर्फ लागैदछौं । उनीहरू मध्ये पहिलो इस्ती सम्बत दुइसय शताव्दीको मध्यतिर दक्षिण भारतमा बसोबास गर्ने नागार्जुन हो ...

क्रमशः

श्रीलंकामा भगवान् बुद्धको दन्तधातु जात्रा तथा पूजा-विधि

८८ चिक्खु राहुल
ध्यानकुटी विहार, बनेपा ॥

श्रीलंकामा श्रीदन्तधातुको महत्व एवं जनभावना

आदि काल देखि (ई.सं. ४ शताब्दि) श्रीलंकाका राजाहरू तथा मन्त्रीहरू मात्र नभई श्रीलंकामा बसीबास गरी बसेका स्वदेशी एवं विदेशी राज्य नेताहरूको समेत ध्यानाकर्षण भएका भगवान बुद्धको दन्तधातु जात्रा भगवान बुद्ध र वहाँको दन्तधातुलाई गौरव-सम्मान एवं भक्ति उपहार चढाउनको निमित्त चलाउदै आएको राष्ट्रीय पर्वको रूपमा लिन सकिन्छ । श्री दन्तधातु श्रीलंकाको शोभा बढाउने श्री विभूतिको रूपमा पनि मनिन्छ ।

त्रैलोक्य नायक तथागत सम्यक सम्बुद्धले सारा संसारका प्राणीहरू प्रति मैत्री करूणाले उपदेश दिनु भएका ८४ हजार धर्मस्तन्त्र स्पर्श भएका भगवान बुद्धका चारवटा दन्तधातुहरू मध्ये वर्तमान श्रीलंकाको ऐतिहासिक क्याण्डी शहररियत दन्तधातु मन्दिरमा स्थापित श्रीदन्तधातु पनि एउटा हो । यस दन्तधातु श्रीलंकावासी जनताको मात्र नभई सम्पूर्ण लोकवासी जनताहरूको गौरव सम्मान प्राप्त हुनुको विशेष हेतु छन् ।

श्रीलंकावासी सम्पूर्ण जनताले श्री दन्तधातुलाई गौरव सम्मानका साथ पूजा गर्न तिनीहरूको विशेषता के थियो भने :-

- १) एक पटक मात्र भएपनि श्री दन्तधातुको दर्शन गन्यो भने आफ्नो जीवनमा गरेको सवभन्दा ठूलो कुशल कर्मको रूपमा मानिन्छ ।
- २) श्री दन्तधातुको दर्शनले, वहाँको आशिर्वादले आफ्नो जीवन उज्ज्वल हुन्छ भन्ने भावना ।
- ३) आफ्नो जीवन एक पटक मात्र भएपनि जानुनै पर्ने तीर्थस्थलको रूपमा मानिने हुनाले ।
- ४) देशमा पानि नपरी अनिकाल भएको वेलामा श्री दन्तधातुको जात्रा पश्चात् देशको व्यापक रूपमा पानी पर्ने भएको तथा त्यसो हुन्छ भन्ने विश्वास भएको हुनाले ।

यी कारणहरूले गर्दा श्रीलंकाका जनताले श्री दन्तधातुलाई जीवनमान भगवान बुद्धको रूपमा मान्दछन् । दिन प्रति दिन त्यहाँ पुने मान्द्येहरूको संख्या भने अनगिन्ति नै छन् ।

श्रीलंकामा श्री दन्तधातुको आगमन
श्रीलंकामा दन्तधातुको सम्प्राप्ति कसरि भयो भन्ने कुरा

श्री दन्तधातुको इतिहास बौद्ध तथा अबौद्ध सबैलाई अनौथो र आश्चर्यजनक भएको कुरा पालि वंसकथा साहित्यका श्री दन्तधातु सम्बन्ध दाठावंस भन्ने ग्रन्थमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

भगवान बुद्धको परिनिर्वाण पछि तथागत सम्यक सम्बुद्धको एउटा दन्तधातु उत्तर भारतको गन्धार देशमा पठाएको कुरा इतिहासमा उल्लेखित छ । वर्तमानमा त्यस ठाउँलाई अफगानिस्थान भनिन्छ । त्यस ठाउँबाट श्री दन्तधातुको सुरक्षाको निमित्त भारतको पूर्वतर्फ दन्तपूरमा लगेको र त्यहाँ पनि अन्य राजाहरूले आक्रमण गरेर श्री दन्तधातुलाई विनाश गर्न गरेको प्रायासलाई असफल पार्न त्यहाँका राजा गुहसीहले आफ्नो छोरी हेममाला दन्तकुमारलाई विवाह गरी दिई श्री दन्तधातु संगे श्रीलंकामा पठाएको इतिहास दाठावंसमा उल्लेख भएको छ ।

भगवान बुद्धको श्री दन्तधातुलाई अन्य मिथ्यादृष्टिक राजाहरूले विनाश गर्न विभिन्न उपाय खोजेको र त्यस प्रयास असफल रहेको दाठावंसमा उल्लेख भएको छ । आगोमा राखेर जलाउन लाग्दा श्री दन्तधातु प्रातिहार्य देखाउदै कपाश जस्तै आकाशमाथि उडेरे बसीरहेको दृश्य देखी अन्यतिर्थकहरू आश्चर्य चकित परेको घटनाहरू अति रमाइलोका साथ वर्णना गरिएको पाइन्छ । श्री दन्तधातुलाई सुरक्षा गर्नु आफ्नो अधिकार तथा कर्तव्य सम्भी आफ्नै छोरी हेममाला दन्त कुमारलाई सुमी दिनु भयो । त्यसको फलस्वरूप श्री दन्तधातु आफ्नो कपाल भित्र लुकाई अप्रसिद्ध भेषले हेममाला दन्तकुमारसँग श्रीलंकामा पुगेकी थिइन् ।

ई.सं. ३१० मा श्रीलंकामा राज्य चलाई राखेका राजा कीर्तिश्री मेघवर्ण राजाले भक्तिपूर्वक त्यस श्री दन्तधातुलाई सिरस प्रणाम गरी स्वागत गरी अनुराधपूरमा थूपाराम विहार नजिक एउटा मन्दिर बनाई त्यस भित्र स्थापना गरी राखेको थियो । श्री दन्तधातुको प्राप्तिले श्री मेघवर्ण राजा अत्यन्त खुसी भई नै लाख धन खर्च गरी श्री दन्तधातु जात्रा मनाएको इतिहासमा उल्लेख छ । वर्षको एक पटक श्री दन्तधातु अभयगिरि विहारमा लगी सत्कार सम्मान गर्नको लागि पनि नियोग गरेको थियो । त्यस समय देखि श्री दन्तधातुको रक्षा गर्नु र सम्मान पूर्वक पूजा गर्ने प्रथा

श्रीलंकाका राजाहरूको प्रमुख कार्यको रूपमा रह्यो । जहाँ राजाको दरवार हुन्छ त्यही नजिक श्री दन्तधातुको मन्दिर बनाउने पनि चलन चलित थालिन भयो । जस्को हातमा श्री दन्तधातु पर्छ त्यही राजा हुन्छ भन्ने भावनाले गर्दा राजाहरूले आफ्नो राजगद्दी रक्खा गर्नको लागि सर्वप्रथम श्री दन्तधातुको रक्खा गर्ने गर्दथ्यो । त्यसै कारणले गर्दा श्रीलंकाका राजाहरूले श्री दन्तधातुलाई सुरक्षाका साथ आफ्नो ठाउँमा राख्ने गर्दथे ।

श्री दन्तधातुको महत्वको विषयमा महापराक्रम बाहु राजाले श्रीलंकाको सबभन्दा महत्वपूर्ण वस्तु नै श्री दन्तधातु हो भनी महावंशमा उल्लेख भएको छ ।

त्यस समय देखि लिएर आज सम्म १५ शताब्दि भन्दा बढि समयावधि सम्म श्री लाङ्किक जनताले पाएको अत्यूतम अमूल्य वस्तुको रूपमा श्री दन्तधातुलाई मानिन्छ ।

बेला बेलामा देश-विदेशका शत्रु आक्रमणले गर्दा राजाहरूको राजधानीहरू ठाउँ ठाउँमा सार्नु परेको हुनाले श्री दन्तधातु पनि ती ती राजधानीहरूमा लैजानु पर्ने स्थिति उत्पन्न भयो ।

त्यसै गरी अनुराधपूर राजधानी बाट पोलोन्नरू राजधानी, पोलोन्नरू राजधानी बाट दम्बदेणी राजधानी, दम्बदेणी राजधानी बाट यापुहव, यापुहव राजधानी बाट कुरुणेगल राजधानी बनाई राज्य पालना गरे । कुरुणेगल राजधानीमा श्री दन्तधातुलाई गरेको सम्मान सत्कार पूजा-विधि "दलदा सिरित" भन्ने पुस्तकमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

त्यसै गरी कुरुणेगल राजधानी - गम्पोल राजधानी - जयवर्धनपुर कोटे राजधानी र क्याण्डी अथवा सेंकडगल महानगरमा राजधानी स्थापित भएका थिए ।

ई.सं. १५१३ मा राज्यत्व प्राप्त प्रथम विमलधर्म सूर्य राजाले श्री दन्तधातु मन्दिर बनाई सम्मान सत्कार तथा पूजा-विधि गरे । द्वितीय विमलधर्म सूर्य राजाको पालामा त्यस दन्तधातु मन्दिर भत्काई विनाश पारी दिए । त्यस श्री दन्तधातुलाई रक्खा गर्नको निस्ति फेरि रत्नपूरको देलगमुव विहारमा लगी सुरक्षाका साथ राखे । त्यहाँबाट फेरि सेंकडगल क्याण्डी महानगरमा नै ल्याए । विनाश भएको मन्दिर पुनर्निर्माण गरे । ई.सं. १६०५ मा विमलधर्म सूर्य राजाको भाई; राजसिंह राजाको दोश्रो छोरा सेनरत राजकुमार पदवि प्राप्ति पछि पोर्चुगिसहरूलाई भगाउन समर्थ भयो । वहाँले दुई तल्ले मन्दिर बनाए र श्री दन्तधातु क्याण्डी महानगरमा ल्याई त्यस मन्दिर भित्र स्थापना गरे । द्वितीय राजसिंह राजाको छोरा नरेन्द्रसिंह ई.सं. १७०७ मा राजकुमार पदवि प्राप्त गरियो । वर्तमान समयमा देखि सकिने त्यस मन्दिरको भित्तामा लेखिएको वित्रहरू वहाँको समयमा निर्माण भएको हो ।

ई.सं. १९९८ शालमा आतंखादीहरूको बम विस्फोटमा परि धैरे जसो मन्दिरको चित्र तथा कलाकृतिहरू विनाश भए । त्यस विनाश भएका वित्रहरू तथा मन्दिरको भित्रिभाग पूर्व यथावत् निर्माण गरियो । त्यसै गरी श्रीकीर्ति श्री राजसिंह राजाको पालामा श्री दन्तधातु शत्रुहरूबाट बचाउनको लागि शत्रु उपद्रव रहित स्थानहरूमा लोगको कुरा इतिहासमा उल्लेख भएको छ । श्री कीर्तिश्री राजसिंह राजाले ई.सं. १७९० देखि १८१५ सम्म राज्य पालन गरे ।

शत्रुहरूको आक्रमणको कारणले श्री दन्तधातु रक्षाको लागि महियंगन, पिटिगोड, मेड महानगर, केवलगम कन्दे विहार, हंगुरनकेतमा भिक्षु नाविन्न स्थविरले सम्पूर्ण सुरक्षाका साथ राखियो र त्यस पछि श्री दन्तधातुलाई शत्रुहरूको भयबाट मुक्त भएको कुरा स्पष्ट छ ।

ई.सं. १८१५ मा अंग्रेजीहरूले आक्रमण गरी श्रीलंका आफ्नो हाता पारे र श्री दन्तधातुको पनि सर्वाधिकार बेलायतको राजाको हातमा नै परे । तिनीहरूले श्री दन्तधातु अन्तर्गत श्री दन्तधातु मन्दिर सुरक्षाका साथ रक्खा गरे । ई.सं. १८१५ मा श्रीलंका तथा बेलायत लगायत दुई देश बीचको सम्झौता अनुसार श्री दन्तधातु सहित बुद्धर्म रक्षा गर्ने जिम्मेवारी बेलायेतको हातमा परे पनि असमिरिय तथा मलवतु महाविहारका भन्नेहरू दुई जना तथा त्यस समयका श्री दन्तधातु संरक्षक दुलावे दियवडन निलमे महासयलाई हस्तान्तरण गरि दिए ।

क्याण्डी महानगरस्थित श्री दन्तधातु मन्दिरमा स्थापित श्री दन्तधातु सम्बन्धित पूजा-विधि तथा श्री दन्तधातु जात्रा एक वर्ष मलवतु विहारबाट र अको वर्ष अंसगिरिय विहारबाट गरिने चलन पुरातन देखि चल्दै आएको सम्प्रदाय हो ।

श्रीलंकाका राष्ट्रपति आर. प्रेमदासले श्री दन्तधातु मन्दिरको छत करोडौ रपैयाँ खर्च गरी सुनको आलेप गरि दिए पछि त्यस श्री दन्तधातु मन्दिरको शोभा भन् बढौ गएको र त्यहाँ बन्दना-मान गर्नजाने भक्तजनहरूको श्रद्धा भन् बढाउन समर्थ भएको छ । श्री दन्तधातुको मन्दिरमा जाने कम्पाउण्ड भित्र हेमाला र दन्तकुमार श्री दन्तधातु आफ्नो कपालमा लुकाई आएको दृश्य ढुंगाको मूर्ति बनाई राखिएको त्याहाँ जाने व्यक्तिहरूलाई इतिहासको दृश्यावलोकन गर्नको लागि हो ।

वर्तमान श्री दन्तधातुलाई गरिने उपहार पूजा-विधि तथा सम्मान सत्कार र श्री दन्तधातु जात्रा श्रीलंकामा श्री दन्तधातुको आगमन काल (चौथो शताब्दि) देखि चल्दै आएको पूजा-विधि अनुसार नै हो ।

पाँचौं शताब्दिमा देशाटक पाहियनको भ्रमण वृतान्तमा

पनि श्रीलंकामा श्री दन्तधातु जात्रा आफैले देखेको कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ । (पाहियनको लंका भग्नण वृतान्त) ऐतिहासिक श्री दन्तधातु जात्रा सम्बन्धित वहाँको कृतिमा धेरै पूराणो समयमा श्री दन्तधातुको जात्रमा देखिने विशेषताहरू व्याख्या गरिएको छ । श्री दन्तधातु जात्रा श्रीलंकाका राजाहरूको प्रमुखत्वमा राज्यानुग्रहमा भव्यरूपमा मनाइएको समाचार पाहियनको भ्रमण वृतान्तमा देखिन्छ ।

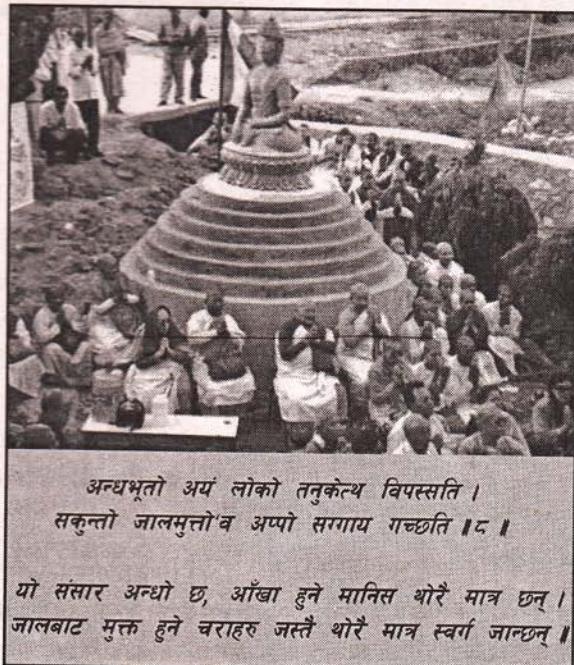
श्रीलंकामा वर्तमान श्री दन्तधातु पूजा-विधि

मलबतु तथा असगिरि विहारीय महानायक भन्तेहरूको प्रमुखत्वमा गरिने श्री दन्तधातु पूजा उभय विहारीय भिक्षुहरूको सहभागित्वमा गरिन्छ । यदि नियमित विहारको प्रसुख भन्तेको अनुपस्थितिमा त्यस विहारका महानायक भन्तेबाट चुनिएको भिक्षु उक्त पूजा-विधिमा संलग्न हुन्छ । त्यस श्री दन्तधातु मन्दिर भित्र जाने द्वार दुई वटा छन् । भित्र द्वारको साँचो भिक्षुहरूसँग हुन्छ र बाहिरीद्वारको साँचो निलमे (श्री दन्तधातु जात्रामा श्री दन्तधातु बोकेर लैजाने श्री हस्तीराजको पछाडि जाने व्यक्ति) सँग एउटा साँचो हुन्छ । श्री दन्तधातु जात्रा वर्षको एक पटक आसाढ पूर्णिमाको दिनमा ब्याण्डी महानगर परिक्रमा गरी भव्यरूपमा मनाइन्छ भने श्री दन्तधातुको प्रदर्शन ७ वर्षको एक पटक मात्र प्रदर्शनी गराइन्छ ।

दैनिक दिनको तीन पटक श्री दन्तधातु मन्दिरको चारै तिर बाजा-गाजाका साथ परिक्रमा गर्दै श्री दन्तधातुलाई शब्द पूजा गरिन्छ । भोजन पूजा तैयार गर्नको लागि सर्व प्रथम

भिक्षुहरू विहारमा गई सुगन्धयुक्त पुष्प चढाई बन्दना गर्दछन् । त्यसपछि बटोरुलाल (भोजन तैयार गर्ने व्यक्तिहरू) हात खट्टा सफा गरी भोजन तैयार गर्न तत्पर हुन्छन् । भिक्षुले ल्याउनु भएको सुवर्णको पात्रमा भोजन राख्दछ र अरू ३२ वटा स्याना स्याना पात्रहरूमा ३२ प्रकारका व्यञ्जनहरू (तरकारी) राख्दछ । सुग्रह सफाका साथ तैयार पारिएको भोजन तथा व्यञ्जनहरू सेतो कपडाले छोपेर डोलीमा राखी श्रीदन्तधातु मन्दिर भित्र लैजान्छन् र श्रीदन्तधातुलाई चढाउँछन् । विहानको भोजन दान, दिउँसोको भोजन दान र साँझको गिलानप्रत्य (फलफूलको रस) दान गरी तीन पटक बुद्धपूजा गरिने चलन आज सम्म चल्दै आइरहेको छ । श्री दन्तधातुको लागि भोजन तैयार गरिदा विशेष कुरा के छ भने भोजन तैयार गर्ने व्यक्तिहरूले हातमा पञ्जा र मुखमा सेतो कपडाले छोप्ने गर्दछन् । त्यसो गर्नुको कारण श्री दन्तधातुलाई चढाउने भोजनमा कुनै प्रकारको फोहोर नजाओस् भन्ने भावनाले हो ।

सर्वप्रथम एकजना भिक्षुले श्रीदन्तधातुसहित करन्दक (बुद्धको अस्थि धातु राख्ने सानो चैत्य) सफा पानीले सफा गर्दछ र, त्यस पछि दाँत सफा गर्ने दतिवन पूजा गरी तीन पटक धुंडाले टेकी वन्दना गर्नु हुन्छ, पानीले पखालेर दतिवन निश्चित स्थानमा राख्नु हुन्छ र क्रमशः चीवर पूजा, आसन पूजा, सुगन्ध-पुष्प चढाई पूजा-पाठ गरिन्छ । यसै प्रकार दैनिक श्री दन्तधातुको मन्दिरमा पूजा-विधि गरिन्छ जस्तै भगवान बुद्ध जीवमान अवस्थामा अग्र उपस्थायक आनन्द भन्तेले बुद्धलाई सेवा गर्नु हुन्छ ।

भगवान बुद्धका स्वभाव र जीवनका केहि विशेषताहरु

- श्री भरत सिं उपाध्याय
अनु. मिलन श्रेष्ठ

कठीन छ त्यो कार्य जुन भगवान बुद्धको स्वभाव र जीवनको महत्व बारे पूर्ण रूपले जान्न र बुझ्न ! मानवीय बुद्धिको विवेकले वहाँको तुलना गर्न चाहन्छन् तर उ स्वयम् आफै तौलिन्छ । धर्मसेनापति सारिपुत्र महास्थविरले एकपल्ट आफ्नो श्रद्धा र गौरबपूर्वक बचनद्वारा बुद्धको प्रशंसा वा स्तुति गर्न चाहे (महापरिनिव्वाण-सुत), परन्तु शास्त्राबाट उनी स्वयम् प्रशंसित हुन पुगे । वास्तवमा बुद्ध-शासन व्यक्ति विशेषताको नभई यो एक विचार प्रधान हो । व्यक्तिगत रूपमा त सिद्धार्थ गौतम पनि एक साधारण मानव समान नै हुन् । तर पनि सम्यक सम्बुद्ध भएको हुनाले, बुद्ध एक मानव मात्र नभई एक विशुद्ध अनुभूति स्वरूप र विशाल दर्शनको भण्डार पनि हुन् । यही नै बुद्धको जीवनको लोकोत्तर स्वरूप पनि हुन् । प्राकृतिक स्वभाव अध्ययन त हामी एक साधारण द्वन्द्वात्मक मानिसको त गर्न सक्दैनौ भने उनी त एक महापुरुषको विषयमा के नै भन्न सकिन्छ, जो सम्पूर्ण रूपले बाह्य र आन्तरिक द्वन्द्वात्मक अवस्थाबाट सम्पूर्ण रूपले अलग भइसकेका र जसलाई सुख दुख बेदनाहरुको अनुभव गर्नु पर्ने अवस्थासम्म बचेको थिएन । तसर्थ आजपर्यन्त बुद्धको चित्तको अवस्था बारे बुझ्ने निरर्थक प्रयाश गरेन । तर पनि उनी एक महापुरुष मात्र नभई महापुरुष हुनुका साथै ज्ञानका नया युगका एक प्रवर्तक पनि थिए जो हामी जस्ता भोगी संबेदनशील मानिसहरु, महापुरुषको पद चिन्हलाई पच्छियाई कुनै खोज र अनुसन्धान बिना हामी कसरी बस्न सक्छौ ?

भगवान बुद्धले जब वहाँ बोधिसत्त्व अर्थात जुन समय वहाँ सम्यक ज्ञानको खोजमा तल्लिन हुनुहुन्थयो । मनुष्य जीवनको सम्पूर्ण आरोह-अवरोहहरुलाई सोहि समयमा नै सुक्ष्मातिसुक्ष्म रूपले अनुभव गरिसकेको थियो, जुन अभ्यास र अनुभव एक सत्य गवेशकले नितान्त बोध गर्नुपर्ने विषय थियो । उन्को यस जीवनमा मनुष्यमा हुनुपर्ने विशेषताहरुका साथ साथ ती सब साधना र चरम अभिव्यक्तिहरु देख्दछौ, जुन प्राचोद्धकालीन (पूर्व बुद्धकालीन समय) भारतमा प्रचलित कथनहरु थिए । महाभिनिष्क्रमण समय देखि लिएर उरुवेलमा लोमहर्ष (दुष्कर तपस्या) गरेको अवस्थाको चित्रण, पूर्ववर्ति र उत्तरवर्ति बैदिक कालीन समयको साधानाहरुका सम्पूर्ण इतिहास नै सिद्धार्थ गौतमको जीवनमा समाहित छ, भनी हामी भन्न सक्दछौ । यसको क्रमिक

व्याख्यान पनि हाम्रो लागि लाभप्रद र शिक्षाप्रद नै छ । परन्तु हाम्रो द्येय भनेको गौतमको बुद्धत्व प्राप्ति पछिको समयलाई नै महत्व दिई बिवेचना गर्नु लक्ष्य रहेको छ ।

भगवान बुद्धको व्यक्तित्वको प्रमुख विशेषताहरुमध्येमा एक यो थियो कि उनि पर-निभरता नवानि स्वयम् निभर हनु, र अहंपनलाई विसंजन गरी अपनत्वलाई तिलाज्जली दिनु । 'गौतम बुद्ध' नामको जुन व्यवहार हामी अहिले गर्दछौ, मात्र यो चिनारीको लागि हो । वास्तवमा भन्नै भने 'बुद्ध' को पछि त गौतमको अस्तित्व नै लुप्त भइसकेको थियो । ज्ञाता विलिन भएर स्वयम् जान भइसकेको थियो । विशुद्ध बोध नै 'बुद्ध'को रूपमा समाहित भइसकेको थियो । विचारा शुद्धोदन महाराज यस तत्वबाट अनभिज्ञ थियो, त उन्लाई कपिलबस्तुको गल्लि गल्लिमा भिक्षा मागेर हिडेको अशोभनीय मानिएको थियो । परन्तु जब उन्ले अनुबोध गरे कि मेरा पुत्र गौतम अब गौतमवशंको भएन, उ त विशुद्ध बुद्धवशंमा उत्पन्न भइसके तब उन्को आँखा खोल्यो । र त उनि स्वयम् र महारानी जसले सिद्धार्थलाई मातृत्वबत्सल दिई भरण-पोषण गरेका थिए उनी पनि बुद्धको सरणमा गए । यथार्थमा बुद्धको सरण जानु कुनै व्यक्ति विशेषको सरणमा जानु नभइ त्यो त एक विशुद्ध ज्ञानको महत्वलाई अनुभूतं गरी त्यसलाई स्वीकार गर्नु मात्र थियो । सम्पूर्ण गौतम परिवारप्रति अब बुद्धको नविन दृष्टिकोण थियो । गोपा अब गौतमको प्रिय पत्नि थिएन, उनी बुद्धको असिम करुणाको एक पात्र साधिका मात्र थिइन । राहुल कुमार कपिलबस्तु शाक्यराज्यको एक उत्तराधिकारी मात्र थिएन, उनि त बुद्धो त्यस अतुलनीय धर्मराज्यको स्वभा थियो तः त्यस राज्यमा प्रवेश गराउन 'धर्मसेनापति' लाई "सारिपुत्र ! कि राहुल कुमारलाई केश काटी काषायबस्त्र दिनु र भिक्षु भावमा समाहित गराउ" आज्ञा गर्नुभयो । यति निर्ममता र कठोर आजपर्यन्त कोही त्यस्ता महापुरुषहरु छैन जसले आफ्नो एक मात्र छोरालाई बेघर बनाई दिक्षा दिए । यसको लिखित इतिहास त कहिं कैतै छैन । तर अनासक्त भावको चरम सिमा हामी बुद्ध जीवनीमा पाउँछौ ।

अपनत्वको भावमा बसि बुद्धले कुनै पनि अतिरिक्षित कार्य हुन दिएन बस्तुगत सत्य नै वहाँको लागि सबधोक थियो । आफ्नो व्यक्तित्वको आधारमा कसैलाई तुच्छ र हानी पुऱ्याउने

वहाँको स्वभाव थिएन। तसर्थ त वहाँले उपदेश दिने समयमा भन्नुहुन्यो “चाहे तथागत उत्पन्न होस् या तथागत उत्पन्न नहोस्, किन्तु जुन यो पदार्थको नियम भित्र रहन्छ त्यो त रहन्छ नै (उपादा वा तथागतानं अनुप्पादा वा तथागतानं ठिता वा सो धातु धम्मद्विता धम्मनियामता) यस प्रकार नै कालाम नामक क्षेत्रियलाई दिएको प्रसिद्ध उपदेशमा भगवानले व्यक्ति निरपेक्ष भावबाट नै सत्य खोज्ने मार्ग देखाइदिनु भएको छ। यस भावको उत्कृष्ट अभिव्यक्ति हामी परिनिर्बाण शैय्यामा रहनु भएका बुद्धको मुखारबून्दबाट नै पाउन्छौं। जुन समय भगवान आफ्नो ८० औं बसन्तको अन्तिम घडिमा हुनुहुन्यो वहाँको अनुरत्त शिष्य आनन्दले चिन्तित हुन्दै सोधछन्। “भन्ते ! तथागतको शरीरलाई हामी के गराँ ?” बुद्ध भावुकतायुक्त शब्दले जवाक दिनु हुन्छ। “आनन्द ! तथागतको शरीरलाई पूजा गरी तिमी आफुले आफैलाई बाधा नराख, तिमी आफ्नो लागि सत्य मार्गको खोजमा नै लाग। सत्य पदार्थको लागि नै प्रयत्नशील बन, आफ्नो सरण (मालिक) आफै बन, दासो कसैलाई पनि आफ्नो सरण (मालिक) नबना।” यसै प्रकार जब आनन्द भगवानसंग भिक्षुसंघलाई अन्तिम उपदेश दिनको लागि प्रार्थना गर्दछ त अनाशक्त महाकारुणीक तथागत शास्ताको उत्तर हुन्छ “तिमो भिक्षुसंघ म बाट के चाहन्छन् ? आनन्द ! यदि कसैले यस्तो सोचेको छ कि म भिक्षुसंघलाई धारणा गर्दछ, अथवा भिक्षुसंघ मेरो उद्देश्य हो भने अवश्य भिक्षुसंघको लागि केहि भन्दू। आनन्द ! तथागतलाई कहिल्यै यस्तो महशुस भएन कि भिक्षुसंघलाई मैले धारणा गरें अथवा भिक्षुसंघ मेरो उद्देश्य हो। आनन्द ! तथागत भिक्षु संघलाई के भन्नु ? यस प्रकार आसक्त रहीत भई संसारका कुन धर्म संस्थापकले आफुद्वारा स्थापित संघलाई छोडेकोछ, यस्तो हामी भन्न सबैदैनौ। आशक्तिको सुक्ष्म गन्ध पनि हामी बुद्धका जीवनिमा कहिं करै पाउदैनौ। यही कारण नै बुद्धले आफु पछि कसैलाई संघ सञ्चालको रूपमा जानीवुभीक नै कोही नायक नियुक्ति गरेनन्। अमूर्त धर्मको रेखदेखको लागि वहाँले संघलाई सुम्पिनु भयो। व्यक्तित्वको यतिको उपेक्षा गरी धर्मको यति ठूलो शासन र संघको सम्मान गरिएको संसारको इतिहासमा दोस्रो कुनै यस्तो मिसाएल छैन।

भगवान बुद्धको अनाशक्त भाव र निर्लुप्तताको विषय किञ्चित दर्शन मात्र उल्लेख गरिएको छ। यसबाट यो भ्रम पनि हुन सक्छ कि उनि लोक बाह्य आदर्शका हिमायति (पक्षपाति), मानवीय भावनाबाट रहित र नितान्त निवृत्ति परायण महात्मा हुनुहुन्छ। वास्तवमा वहाँ त्यस प्रकारका हुनुहुन्न। भगवान बुद्ध यसको ठिक विपरित हुनुहुन्छ। वहाँ बुद्ध हुनुका साथ साथ परम अनुकम्पामयी करुणका एक खानि एक शास्ता हुनुहुन्छ। मनुष्यता

के हुन भन्ने विषय उन्को लागि एक जीवनको पदार्थ पाठ मात्र हुन्। पूण रूपले भगवान अनाशक्त भइक्न पनि वहाँले संघ स्थापना गर्नुभयो। प्रत्येक साधक साधिकाहरुको जीवनको अलग अलग विचार गर्नु भई आफ्नो मृदु स्वभावद्वारा लोक जीवनमा अभित छाप छोड्नु भयो, जुन आजपर्यन्त निरन्तर गौरवनीय र अतुलनीय छ, र भविष्यमा पनि। ठू-ठूला कामका अपेक्षा स-साना कुरा (काम)हरुमा मानवको स्वभाव प्रतिविम्बित भइरहेको छ। टाढा टाढाबाट आएका भिक्षुहरुसंगको वार्तालापमा भगवान बुद्ध सबैप्रथम सोभ्नु हुन्छ की “भिक्षु हो ! तिमीहरु कुशलक्षेम नै छौं त ? बाटोमा कुनै बाधा व्यवधान त भएन ? भिक्षा चरणमा कुनै कथिनाई त भएन ?” अरु यस्तै प्रकारले कथासल्लाप गर्नु हुन्छ भने, कुनै कुनै अबस्थामा “भिक्षु हो ! तिमो आयु कति भयो ? छौं” ? (यहाँ जन्मको आधारमा आयु नभई प्रव्वजित पछि विनयानुकूल उपसम्पदा भएको वर्षको गणना अवधिलाई संकेट गरिएको छ) “भन्ते ! मेरो उमेर एक वर्ष भयो”। “भिक्षु ! तिमीले किन यति ढिला गच्छौ” ? “भन्ते ! धेरै वर्षपछि मात्र मैले सांसारिक भोगको दुखलाई बुझें”। यसरी भगवान बुद्धले भिक्षुहरुप्रति मात्र नभई चरा-चर जगतका सम्पूर्ण प्राणिहरुसम्म पनि उत्तिकै करुणमयी र अनुकम्पी हुनुहुन्यो यसको ज्वलन्त उदाहरणको रूपमा मदमस्त भई बौलाएर विद्वसं गर्दै हिडेका नालागिरी हात्ति, पितृ धातक राजा अजातशत्रु, पापाचारिणी भई जीवन व्यतित गरेका अम्बपाली, अभयमाता विमला जस्ता प्रसिद्ध पाएका गणिकाहरु मात्र नभई बुद्धको मान प्रतिष्ठा र सम्मानबाट विचलित भई बुद्ध चरित्रमा कलकित हुनेगरी सुनियोजित नाटक रचि गर्भवति भएको अभिनय गर्ने अभिनेत्री चिञ्चामानविका र नाटककार रचयिता निगन्थहरुलाई पनि वहाँले आफ्नो करुणमयी र अनुकम्पी हुनुहुन्यो भने आफ्ना शिष्यहरुप्रति छोरो समान व्यवहार गर्नुमा कुनै आश्चर्य मान्नु पर्ने विषय थिएन। भगवान बुद्धले अनेकबार रागी भिक्षुहरुको सेवा सुश्रव गर्न भएको ज्वलन्त उदाहरणहरु बौद्ध वाडमयमा यत्रतत्र पाइन्छन्। एक पटक घरबाट अपमानित भई निक्लिएका व्यक्ति (पन्थक) जहाँ भगवान विराजमान हुनुहुन्यो त्यहाँ आई ढोकामा वसी रोई रहेका थिए। “भगवान त्यहाँ आउनुभयो वहाँले मेरो शिरमा राङ्गु भई त्यसठाउँबाट बिहार भित्र लानुभयो। अनुकम्पापूर्वक शास्ताले मलाई खुट्टा पुच्छन कपडा दिनुभयो” (भगवात्तथ आगच्छी सीसं मय्हं परामसि, बाहाय मं गहेत्वानं संधाराम, पवेसयि अनुकम्पाय मे रूप्ता पादासिपादपुङ्छनि) थेरगाथा ५५६-६० भिक्षु उत्तमद्वारा प्रकाशित संस्करण यस्तै प्रकारले आफ्ना परिवार वियोगको शोकबाट बिक्षिप्त बनी अर्ध बेहोसी पटाचारलाई बहिनी आफुलाई सम्हाल भनी आश्वासन दिनुभई भगवानले आश्रय दिनुभयो। र वहाँको अन्तिम समयमा परिनिर्बाण

शैय्यामा रहनु भएका शास्ताले आफ्नो शंका निवारण गर्न आएका शुभद्र परिब्राजकलाई आनन्द स्थबिरले अन्तिम समयमा भगवान बुद्धलाई तकलिफ नहोस् भन्ने असिम श्रद्धा र भक्तिका कारण शुभद्र परिब्राजकलाई “मित्र शुभद्र तथागतलाई तकलिफ नदेऊ, तथागत थकित हुनुहुन्छ” भनी रोके यसरी शुभद्र र आनन्दको बातचित सनेका तथागतले आनन्दलाई भन्नुभयो “आनन्द ! शुभदलाई नरोक । शुभदलाई तथागतको दर्शन गर्न देऊ । शुभद्र परम ज्ञानको अभिलाषा लिएर आएका हुन्, तथागतको दुःख दिने उस्को इच्छा छैन” । “जाऊ मित्र भगवान तिमीलाई भेट्ने आज्ञा दिनुहुन्छ ।” भगवान शास्ताको त्यस प्रकारको स्थितिमा पनि शुभद्रले उपदेश ग्रहण गरे । शास्ताको लागि उपदेश दिने कुनै समयले रोकेको थिएन, यदि अरुको भलाई र हित हुने भए वहाँ दिन-रात नछुडाई उपदेश दिइ नै रहनुहुन्थ्यो । वहाँको पुरुष शिष्यहरु समान स्त्री शिष्याहरु पनि अनुकम्पीय र कारुणीक हुनुहुन्थ्यो । वहाँ स्त्रीहरुको सामर्थ र ज्ञानको प्रशंसक पनि थिए । वहाँको शिष्याहरुमा पुरुषहरुलाई समेत उपदेश दिने क्षमतावान भएकाहरु छन् । धर्मदिन्ना र विशाखको सम्बाद यसको ज्वलन्त उदाहरण हुन् । यसका अलावा शुभा, सुमेधा, रोहिणी, शैला, सोमा, पटाचारा र महाप्रजापति गौतमी आदि अनेक भिक्षुणी महिलाहरु त उपदेश र जन-सेवा कार्य गरी विहार गरीरहेका थिए । तथागतका सबै शिष्य तथा शिष्याहरु तथागत प्रति असिम श्रद्धा र भक्तिभाव थियो । जसको चित्रण हामी तथागतको परिनिर्वाण समयमा विरहीदायक कारुणी अबस्थाबाट प्रतिबिम्बित हुन्छ । आनन्द त विहार मित्र गई खम्बामा अडेस लगाई रोइरहेको थियो । कोही यस्ता भिक्षुहरु पनि थिए जो आश्रवक्षय भैसकेकाहरु वितरागी भिक्षुहरु जो उनीहरु स्मृति-सम्प्रजन्य पूर्वक दुःख बेदनालाई अवबोध गरिरहेका थिए । परन्तु शिष्यहरुप्रति मात्र एक शिष्यको व्यबहार नगरी आफै छोरा शरह प्रेम गर्ने तथागतको बचन यो नै थियो कि “भिक्षु हो ! के मैले पहिले नै भनेको थिएन र ? कि सबै प्रियवस्तुबाट बियोग हुनुपर्छ । जुन उत्पन्न हुन्छ त्यो अवश्यमय बिनाश पनि हुन्छ । काश ! त्यो बिनाश नहोस् के यो सम्भव छ ?” (यस्तो अवस्थामा पनि भगवानको चित्त भिक्षुहरुको र प्राणीको कल्याण र हितको लागि नै एकचित्त थियो, न कि आफ्नो अमरत्वको साधना कै” तसर्थ भिक्षुहो ! मैले जुन धर्म उपदेश दिए तिमीहरुले त्यसलाई सही तरिकाले सिक्नु, त्यसलाई सेवन गर्नु, भावना बढाउनु र भाविता गर्नु । तिमीहरुले यो नसोच्चु कि तथागतको परिनिर्वाण पछि हाम्रा शास्ता परिनिर्वाण भए, अब शाम्रा गुरु वा शास्ता कोहि छैन यस्तो कहिलै नसोच्चु तथागतको परिनिर्वाण पछि

तथागतको धर्मउपदेश र बिनय नै तिमीहरुको शास्ता हुनेछ” । ‘धर्मसेनापति’ सारिपुत्र र मद्रन्यायन अदिको परिनिर्वाण हुँदा भगवानले ती दुई अग्रमहाश्रावकको विषयमा जुन उदेगार प्रटक गरे त्यसबाट प्रष्ट हुन्छ की बुद्ध कति आफ्ना शिष्यहरुप्रति अनुरक्त हुनुहुन्छ । किन्तु तर पनि बुद्ध अग्रश्रावकहरुको निर्वाणप्रति शोकित र दुखित हुनुहुन्छ” । यो नै पूर्ण मनुष्यको स्वभाव हो । भगवान बुद्धको कोमल स्वभावको ज्वलन्त उदाहरण हो । चुन्द सुकरको अन्तिम भोजन देखि बुद्ध शारीरिक अशक्तता हुनुभइको थियो । त्यसपछि परिनिर्वाण पर्यन्त बुद्धले भोजन गर्नुभएन । परिनिर्वाण शैय्यामा बुद्धको मनमा यो शांसय भयो कि कहिं चुन्द सुकरले तथागतको परिनिर्वाण मेरो भोजनका कारण त भएको होइन भन्ने सोची दुखित त नहोस् यस्तो सोची भगवान बुद्धले आनन्दलाई सम्बोधन गर्नुहुँदै भने “हे आनन्द ! तिमी गएर चुन्द सुकरलाई सम्भाउनु कि मित्र ! तिमीले महान पुण्य गर्याँ, कि जति सुजाताको क्षिर भोजन गरी तथागत सम्यक सम्बोधि लाभी भए त्यति नै तथागतलाई अन्तिम भोजन दान गर्नु महाआनिशंसय छ” । यसरी आफ्ना अनुयायी शिष्यहरु प्रति सद्भाव र प्रेम गर्ने धर्मगुरु सायद विरल्लै हुनसक्छ । वहाँ आफ्ना शिष्यहरुप्रति यति सानिग्रन्थ हुनुहुन्छ की भोजनको समय धेरैपटक आफ्ना शिष्यहरुका बारेमा सोञ्जुभएको छ र जर्वसम्म उक्त भिक्षु आइपुगदैन भोजनकार्य प्रारम्भ गर्नुहुन्न । यसरी बुद्ध स-साना कुराहरुप्रति पनि उत्तिकै सचेत र सोचमग्न हुनुहुन्छ ।

बिचार र कार्यव्यस्ताता दुई जीवनको विरोधाभास होइनन् । तर पनि यदि विशेषताको दृष्टिकोणबाट हेर्ने हो भने बुद्ध बिचार प्रधान हुनुहुन्थ्यो कार्य प्रधान हुनुहुन्थ्यो । प्रजा बुद्धको जीवनको मूल्य विशेषता हुन् कर्म साधनावस्था मात्र थियो । यही कारण सम्बोधि प्राप्ति पश्चात बुद्धलाई उपदेश दिन अनुत्साहित हुनुभयो । वासना क्षय भइसकेपछिको यो स्वभाविक परिणाम थियो । हप्तौसम्म विमुक्ति सुखमा ध्यानमरन भइबसे । बुद्ध नेत्रबाट देखे कि जगत प्राणी दुखी छन् । प्राणीहरु द्युखमा छट्टपट्टाइ रहेका छन् । दुःखबाट मुक्त हुने सरणको मार्ग पहिचान गर्न सकिरहेका छैनन् । यस्तो अवस्थामा ज्ञानबाट शास्ता बन्न स्वीकार गर्नुभयो । ब्रह्मविद महात्मा कियाशील भए । ‘क्रियावानेषः ब्रह्मविदां वरिष्ठः’ यो उपनिषदको वाणी बुद्धको रूपमा सफलिभूत भइआए । बाकिको ४५ वर्ष अहंत्वविना लोककल्याणको चिन्तन अनुकूल कार्यमा लागि नै रही जीवन व्यतित गरे । भिक्षाटन र विश्रामको समय बाहेक अखण्ड रूपमा धर्मोपदेशमा विताए । तर पनि यतिको समायावधिमा बुद्धको मनमा अहंभावको उत्पन्न भएन । मात्र करुणा र अनुकम्पा उपकारको लागि प्ररणादायि सिद्ध भए । निरन्तरता कार्यव्यस्ताता जीवनले बुद्धत्व ज्ञानलाई कलुषित गरेन । उसको ज्वलन्त उदाहरणको रूपमा भगवान बुद्ध स्वयम्भूत

भिक्षुहरुलाई “भिक्षु हो ! जुन चित्तको अवस्थामा मैले बोधिज्ञान प्राप्त गरेको समयमा विहार गरें, त्यस चित्तको अवस्थामा नै म बाकि जीवन विहार गर्दछु” यसलाई नै हामी गौतमको बुद्धत्व भन्दछौं ।

भगवान बुद्धको विषयमा यतिसम्म भनिएको छ की वहाँले कायिक वा मानसिक अकुशल कर्म गरेको होस् जसबाट वहाँ चित्तको सन्ताप वा पछुताउनु परेको होस् या अरुको अगाडी लज्जित हुनु परेको होस् बुद्धको बाह्य जीवन र भित्र जीवन समान थियो । जुन वहाँले दिने उपदेश अनुसार समान थियो या कि यथावादी तथाकारी हुनुहुन्थ्यो । तथापि बुद्ध आफु स्वयम्भालाई मानवको उच्चकोटीमा राख्न चाहाँनु हुन्थ्यो । वहाँ पूर्ण बुद्धत्व हुनुहुन्थ्यो, साथै अपूर्व विनम्रता पनि हुनुहुन्थ्यो । यस सम्बन्धमा संयुक्त निकायको सन्दर्भ प्रस्तुत गर्नु सान्दर्भिक हुनेछ, पूर्ण शुक्लपक्षको दिन एक सन्ध्याकालीन समय भगवान बुद्ध खुला ठाउँमा भिक्षुहरुका साथ बसिरहनु भएको थियो । भिक्षुहरु भविष्यमा आफ्नो संयमको लागि अपराध देशना (क्षमा याचना) गरिरहेका थिए । अन्तम भगवानले भिक्षुहरुलाई सम्बोधन गर्दै भन्नुभयो । “भिक्षुहो ! यदि मेरो कायिक सम्बन्धि, बचनबाट, बिचारबाट कुनै दोष देख्यो भने मलाई भन” यसे प्रकार एकपटक एक ब्राह्मणले प्रश्न गरे “भन्ते ! के तपाईं दिनमा सुन्नको लागि आज्ञा दिनुहुन्छ” त भगवानले विनम्रतापूर्वक स्वीकार्नु भयो । पछिलो गरिम समय जब बुद्ध भिक्षाटन पछिभोजन उप्रान्त सिंह शैय्यामा स्मृतिपूर्वक ईन्द्रिय संयमका साथ संघाटिलाई दोब्बरी, त्यसमा लेटी विहार गर्दा कहिल्यै आफूले पहिला राजकुमार अवस्थामा राजशयनमा शयन गरेको अनुभव गर्नु भएन बुद्धले मानवीय पुरुषार्थको महिमा गाउँदै सधै यो नै भन्नुभयो की जुन प्राप्त गरे त्यो नै अनुभव गरें । त्यसकारण नै बुद्धले आफूलाई सधै अन्य साधारण मानवको बीचमा राखी भन्नुहुन्छ की “भिक्षु हो ! चतुरार्पसत्यको अज्ञानताको कारण नै तिमी र म हामी दुवै यस संसारको यात्रामा अनन्तकालसम्म घुमिरह्यौ ।” मनुष्यता बुझेका डा. ढालकले ठिकै भने “यो उच्चतम हो, यसको अगाडी कोही मानव जान सक्दैन (this is the highest; further can no man go)”

भगवान बुद्धको स्वभावको विशेषता मध्ये यो पनि एक हो की बुद्ध निशब्द प्रियता हुनुहुन्थ्यो, साथै तथागत एकान्त प्रिय पनि र त्यसैमा बुद्ध विहार गनुहुन्थ्यो । भिक्षुहरुले भरिएको विहार (आश्रम) पनि निशब्दता र शान्त हुन्थ्यो, मानौ निश्चल गमिभर मानसरोवर सरह । एक पटक राजा अजातशत्रु जीवकसंग भगवानको दर्शनको लागि गएको थियो । सन्ध्याकालीन समय वितिसकेको थियो र विहार पनि नजदिकै थियो । तर पूरा सुनसान र चक्रमन्न थियो त्यसकारण राजा शसंकित भए की

कहिं जीवकले ममाथि छल त गरिरहेको छैन ? “आर्य जीवक ममाथि धोका त दिइरहेको छैन” ? यो कसरी सम्भव हुन्छ ? की जहाँ १२५० विशाल भिक्षुहरुका साथ भगवान बसिरहनु भएको छ । त्यहाँ कसैले खोकेको छ्युँ गरेको केही कुनै आवाजसम्म नआउनु” ! राजा अजातशत्रु डराइरहेका थिए कहिं जीवकले शत्रुराजाको हातमा त सुम्पन ल्याएन ? जीवकले विश्वास दिलाउदै भने महाराज ! सिदै आउनुस् महाराज ! न डराउनुस्, “उ त्यो टाढाको मण्डपको बीचमा बलिरहेको दियो हेर्नुस् त्यही सम्यक सम्बुद्ध तथागत शास्ता विराज मान हुनुहुन्छ । वहाँ पूर्वभिमुख भई विराजमान हुनुहुन्छ र वहाँको चारैतिर भिक्षुहरुले बसिरहेका छन्” । शान्ति र सफाई बौद्ध विहारका प्रमुख विशेषताहरु हुन् ।

भगवान बुद्ध निन्दा र प्रशंसा दुबैबाट अलगा हुनुहुन्छ । एक पटक सुनक्षत्र नामक लिच्छवी सरदार भिक्षुसंघमा प्रविष्ट भइसकेपछि पुन छोडेर गए र बुद्धको विषयमा यसरी प्रचार गरे की बुद्धको धर्म एक बुद्धिको उपज मात्र हो र इन्द्रिय अनुभूति भन्दा माथि गौतमको ज्ञान छैन । जब यसरी प्रचार भएको हल्ला सारिपुत्र महास्थविरले भगवान बुद्धलाई सुनाए बुद्धले भन्नुभयो की “उ असमझदार मनुष्य क्रोधको वशमा पुगो” जब एक पटक एक ब्राह्मणले बुद्धलाई ‘चोर’ ‘गधा’ भनी गाली गलैजा गरे । तरपनि बुद्धले त्यस बचनलाई अन्य बचन सरह सरल र सामान्य रूपमा लिई शान्तपूर्वक ब्राह्मणलाई यति मात्र भने “ब्राह्मण ! जस्ते गालि गर्दै उसलाई गालिको जबाफ नदिई बस्तु त्यस व्यक्तिले दोहोरो विजय प्राप्त गर्दै” । एक पटक जब सिद्धार्थका शसुराले बुद्धको वैराग्यको विषयमा कपिलवस्तुमा जब गालि गलैजा दिए बदलामा बुद्ध मन्द मुस्काउनु भयो । सम्भवत् यो बुद्धको पहिलोपटक स्मृति प्रकट गरेको थियो । केही व्यक्तिले गौतमलाई ‘साँधे’सम्म भने यहासम्म की वहाँलाई ‘व्यभिचारको’ आरोपसम्म लगाए भने कसैले बुद्धलाई ‘महर्षि’ ‘देवादिदेव’ भनी पूजा सम्मान पनि गरे यस्तोमा बुद्ध भिक्षुहरुलाई ओवाद दिनुहुन्छ की “भिक्षुहो ! यदि कसैले तिम्रो निन्दा गरेमा तिमीले त्यस उपर न क्रोध नै न त द्वेष नै गर्नु हुन्छ । न यस्तै प्रकार कसैले तिम्रो प्रशंसा गरेमा त्यसबाट न तिमीले प्रसन्नको अनुभव गर्नु नै उचित हुन्छ” । प्रशेनजित कोशल राजा भगवानको शरीरलाई अत्यन्तै आदर गैरब राख्यथ्यो । यस्तोमा पनि भगवान शास्तामा यति मात्र अनुभव हुन्थ्यो की “जुन पहिले नै त्यागि सकेको थियो । त्यही विषयमा यो सब भइरहेछ” ।

भगवान बुद्धको जीवन सादा जीवनको एक नमूना थियो । दिनमा एकपटक मात्र भोजन गर्नुहुन्थ्यो । बुद्धत्व प्राप्तिको २० वर्षावधिसम्म वहाँले कुनै गृहस्थले दिएको बस्त्र लाउनु भएन । बोधिराजकुमारले वहाँको एकपटक आफ्नो घरमा निमन्त्रणा गरे

र भगवान बुद्धको स्वागतार्थ मार्गमा पाँचडे विच्छयाई दिए । तर पनि शास्ता त्यस माथि हिङ अस्वीकार गर्नु भयो वहाँ भविष्यका जनताको लागि सादा जीवनको आदर्श छोड्न चाहनु हुन्थ्यो । जीवनको साधन जिति थोरै हुन्छ उति नै बुद्ध प्रसन्न हुनुहुन्थ्यो । “अल्प, सुलभ, निर्दोष” बस्त्र भोजनादिको विषयमा यही नै वहाँको नियम थियो । खुल्ला ठाउँमा विहार गर्नु बुद्ध अधिक रुचिकर मान्नुहुन्थ्यो । थोरै रातिसम्म पनि वहाँ खुल्लाहावामा बस्तु हुन्थ्यो । एकपटक ‘शिंशापावनमा’ हामी वहाँ विहार गर्नु भएको देख्छौ । अति चिसो वा सितल बरफ जमेको थियो । जमीन जनावरको पाइतलाले तल माथि भइरहेको थियो । भगवान शास्ता पातको आसनमका वसी ध्यानमा लीन हुनुहुन्थ्यो । एक मानिस त्यहाँ आई बुद्ध भगवानलाई सोधदछ “भन्ते ! के तपाईं सुखपूर्वक त विहार गर्दै हुनुहुन्छ” एक हलुका पातलो बस्त्र लगाउनु भएको छ पृथ्वी तलमाथि छ, पातको आसन पनि पातलो र चिसो छ । चिसो हावा बगिरहे छ । शास्ताले उत्तर दिनु भयो “हो म सुखपूर्वक विहार गर्दछु । संसारमा सुखपूर्वक बस्ने मानिसहरूमध्येमा म पनि एक हुँ” ।

भगवान बुद्धले उपदेश दिने ढङ्ग पनि ध्यान दिन योग्य छ । प्राय वहाँको उपदेश दिने तरिका पनि एक संबादको रूपमा हुन्थ्यो । वहाँको प्राकृतिक दर्शन बडा सुक्ष्म हुन्थ्यो । वीच बीचमा वहाँ बडो मार्मिक उपमा दिनु हुन्थ्यो । आफ्ना विरोधीहरूको अबस्थाको परिक्षा गर्दागर्दै वहाँ त्यस सिद्धान्तसम्म जानुहुन्थ्यो जुन वहाँ सिकाउन चाहनुहुन्थ्यो । निग्रोध नामका परिवाजकलाई दिएको उपदेश यसको ज्वलन्त उदाहरणको नमूना हुन् । त्यस बखत भारतमा बाद-प्रतिवाद गर्ने धेरै तार्किकहरु थिए । जो उनीहरु यहाँसम्म भन्ने धृष्ट्या गर्दथ्यो की “यदि मैले अचेतन स्तम्भबाट शास्त्रार्थ गरै भन्ने त्यो त कम्पित हुन्छ भने मानिस त के ?” यस्ता साधना वा अभ्यास विहीन कोरा तार्कशास्त्रीहरु थिए, ती तथागत शास्ताको सन्मुख ‘मोघ पुरुष’ (निरर्थक मानव) थिए । भगवान बुद्धको विषयमा भन्नीएको छ की उपदेश दिने समय वहाँको वर्ण स्वर्ण समान चमकदथ्यो र सिंहको समान नाद हुन्थ्यो । देसो मत मान्नेहरुप्रति वहाँ सहानुभूति राख्नुहुन्थ्यो । उरुवेल काश्यप जस्ताई सम्पूर्ण अङ्ग तथा मगाथ देश पूजा गर्थो मान्दथ्यो उन्को सम्मानमा भगवान शास्ता खुब ध्यान पुऱ्याउनु हुन्थ्यो । वहाँको आफ्ना अनुयायि बढाउने अपेक्षा थिएन । सिंह सेनापतिलाई शास्ताले भन्नुभयो की तिमी उपासकत्व ग्रहण गरेता पनि तिमीले आफ्ना पूर्व आचार्यहरुलाई मान सम्मान र सेवा गर्न नछोड्नु साथै पहिला भैं दान-मान दिइरहनु न त्याग्नु । आफ्ना धेरै शिष्यहरुलाई शास्ताले यसरी नै सम्भाउनु भएको छ । भक्तथागत शास्ताले कुनै सम्प्रदाय र मतको निन्दा गर्नु भएन विवाद गर्नु वहाँ सत्य गवेशणको लक्षण स्वीकार्नु हुन्थ्यो ।

वहाँको मार्ग प्रेम र विचारको नै थियो ।

तथागत शास्ता जीवितमा त महान थियो नै । र महापरिनिर्बाणमा त्यो भन्दा पनि महान हुनुभयो । वास्तवमा तथागत शास्ताको मरण भएन । यदि बुद्धको मृत्यु भएको भए बुद्ध शासनको कुनै महत्व नै हुन्नथ्यो, त्यो निरर्थकको बस्तु हुन्थ्यो । भगवान बुद्धले जन्म, जरा मरणबाट विमुक्ति सिकाउनु भयो । के वहाँ स्वयम्भले त्यो प्राप्त गर्नु भयो ? वहाँको दोस्रो जन्म भयो या भएन हामी त्यो भन्न सबैदैनौ यो त विश्वासको कुरो हो किन्तु वहाँले जरा मरणबाट मुक्ति पाए ? अवश्य । बाहिरबाट हेर्दा वहाँमा जरा मरणको लक्षण प्रकट भए । उनि रोगी पनि भए र अति पीडा पनि । परन्तु तथागत शास्ताको यसको संवेदना भएन अहंमपनको पूर्ण रूपमा निरुपन भइसकेपछि मन र इन्द्रियको सम्पूर्ण संयमका कारण शरीरको विकारले चित्तको विकार उत्पन्न गर्न सकेन । यसलाई नै हामी विमुक्ति भन्दछौ जसलाई तथागत शास्ताले शरीर भएर पनि साक्षात्कार गर्नुभयो । उपनिषद्को भाषामा शरीर भएरपनि तथागत शास्ता अशरीर भै हुनुभयो । अतः वहाँलाई सुख दुःखको कुनै अनुभूति नै भएन जानले जीवित अबस्था मै चारैतर्फ निर्बाणको साक्षात्कार गर्नुभयो । भनीएको छ की तथागत शास्ताको शरीर दुई अबस्थामा मात्र अत्यन्त परिशुद्ध र पूर्ण तेजस्वी देखिएको थियो । एक सम्यक सम्बोधि प्राप्त गर्नु भएको समयमा र दुई शरीरलाई त्यागी शास्ता अनुपाधिसेस महापरिनिर्बाण हुँदाको समयमा । सम्बोधि प्राप्त अबस्थामा नै निर्बाणको साक्षात्कार हुन्थ्यो नै, तरपनि देहको केहि अंश बाकिं रहेको थियो । शरीरकोपूर्ण त्यागपछि त्योपनि पूर्ण रूपले छुटेर जान्थ्यो र महापरिनिर्बाणको प्राप्ति हुन्थ्यो । यसकारण नै भगवान शास्ताको मृत्युलाई हामी मृत्यु नभनी महापरिनिर्बाण भन्दछौ । यसरकारण यस समय तथागत शास्ताको तेज सम्बोधि लाभको समयभन्दा अधिक तैजिलो भएको हुन्थ्यो । यसमा नै बुद्ध शासनको पूर्ण सार्थकता लुकेको छ । तथागत शास्ताले अति दुष्कर चर्याबाट बोधिज्ञान प्राप्त समयमा पनि प्रसन्न र क्षुद्र शरीरका साथ समय विताउनु भएको थियो । र वहाँको अन्तिम बचन यही नै थियो की “अप्रमादीपूर्वक जीवनको लक्ष्यको सम्पादन गर्नु” अर्थात बेहाशीमा नभइ स्मृतिपूर्वक जीवन यापन गर्नु । बुद्धका वशंधरहरु यदि प्रमादी नभइदिएको भए यतिकापटक इतिहासमा वहाँको अस्तित्वका विषयमा नै किन आशङ्का उत्पन्न हुन्थ्यो ? जीवनको लक्ष्यको सम्पादनको त कुरा नै कहाँ ?

The Truth in Changes

-Dr. Ganesh mali

Change is universal. The very nature of energy waves, atoms and molecules determines the universality of changes. Down from the atoms up to the gala changes are going on all the time.

These are:

I. Cause and effect relationship

This is also referred to as causality (hetuvada). The changes produced is the effect of the causes that produced the change. The effect produced along with some factors that may enter in from outside determine the cause of the changes that produce the next effect and so on.

So whenever there is a change there are some causes and the causes are to be found in the changing system itself. Thus the change becomes never ending due to the change of cause-effect relationship.

An example:

1. I feel thirsty
2. I search for drinking water.
3. I drink water which happened to be polluted.
4. I feel sick.
5. I go to see a doctor.
6. the doctor examines and prescribes medicines.
7. I feel well.

In this example we can see through the cause – effect relationship. 2 follows 1, 3 follows from 2, 4 follows from 3 and so on. If there be no 1, there will be no 2, if there be no 2 , there will be no 3 and so on.

An important corollary follows: Like causes produce like changes.

For example if hydrogen and oxygen gases be mixed in the right proportion and heated, water will be formed. It does not matter in which ever part of the universe this is done. If we sow a maize seed, a maize plant will grow, not a rice plant. We cannot even imagine a world where anything may result from any cause.

There is no exception to this law.

II. Changes are interrelated.

No change takes place in isolation. The whole world contributes to a single change. The whole universe proceeds as on one whole , and changes as one whole. If we examine the events of today, we can see how they are related to one another and to the past events. The existence each one of us today depends finally on the evolution of the universe and on the evolution of species on earth.

III Changes are irreversible

Changes proceed through one way only, that is, from the past to future through the present. A child is born, becomes young, grows old then dies, but not vice versa.

And how much of time is the present ? It can be the smallest fraction of a second. In fact, neither the past exists, nor the future and nor the present. Only the change exists, which is the same to say that in reality nothing exists.

IV there is neither beginning nor the end to the changes occurring in the universe

There have been changes before change and there will be changes after change. There is no such thing as the first cause or the last effect. An important corollary follows: The universe as a whole is purposeless. If these be any purpose, changes should stop at that point. But this never has happened, nor will ever happen. Well purposes may be observed in smaller sections of the universe, such as in the life a man or even an ant. All changes that happen due to certain causes have purposes in themselves. Obviously, the purpose is the fulfillment of the cause. My going out for morning walk has a purpose in it, similarly my coming home for lunch has its own purpose.

The Truth in this changing world

The truth about something is what we actually know that thing, as conveyed to us by our sense organs. We know the truth only about

a part of our environment, that too in a limited manner, because our sense organs have limited capacity to observe and conduct sensations to our brain.

Normally that much of truth is sufficient for our daily life. But there are some who want to grasp the whole truth. They are the philosophers.

Scientists observe things with their sense organs aided by certain instruments. Based on their observations, they frame hypotheses, perform experiments and draw conclusions. Depending on their observations, they too grasp a portion of the whole truth. However, they know more about nature than do common people.

Philosophers, on the other hand, observe and meditate and try to know grasp themselves, the only way out is to frame hypotheses (intelligent guess works) and then declare it as the whole truth.

Their hypotheses may be eoughly grouped into two sets as given below:

Hypotheses I

The supreme truth is assumed to be present in all the changes or events occurring in the universe. It is present everywhere at all times, and knows the real truth about all the changes. It does not interfere with then process taking place in nature according to the changes.

Hypotheses II

A Supreme Being in the universe is assumed to be present who knows exactly the whole truth about everything with his supersnse Organs. He is present everything at all times. And he is all-powerful. He is the creator sustainer and destroyer of the universe. He can do anything, undo it or do it otherwise. Not a blade of grass grows without his will.

Now which of these two hypotheses is preferable? The choice is yours. Scientists go by hypothesis I. All they want to do is to discover the truth as it is in nature. They are more concerned with advancement of science and technologies and less concerned about a perfect

way of life.

The proponents of hypothesis II maintain that we all are in dissoluble part of the Supreme Being. Once our ago based on desire, ill will and illusion is gone, we become one with the Supreme Being like a doll of salt placed in the ocean.

Several ways have been devised to attain this state.

The proponents of hypothesis É maintain that is ignorance and desires born out of an illusory self that binds us to the rounds of suffering. A state of perfect peace and wisdom can be achieved through righteous living.

Buddha too, like scientists, went by hypothesis É. Born and brought up as a prince of kapilavastu, Nepal, he become deeply concerned about the suffering humanity and finally resolved to find the exact truth about ex suffering and deliverance from suffering.

He forsook everything and wandered homeless to gather wisdom from renowned teachers of those days. Satisfied with none, he finally resolved to find the truth himself.

With a crystal clear mind, free from impurities, he meditated and finally arrived at the truth.

Now, suffering being a mental phenomenon, he used his own super mind as the laboratory to test the truth he has found out. He became success-cleared himself as the Buddha (One who knows). He proclaimed the truth laharma, he has found out, for the first time, to the five mendicants who had served him during his penances. His first sermon is popularly known as Dharma Chakra pravatana Sutra, which means Rolling the wheel of truth.

Buddha may be rightly called the Superscientist of his times and one of the greatest the world evev seen.

May all beings be happy through truth and peace ! ♦

बौद्ध गतिविधि

बुद्ध पूजा सम्पन्न

प्रत्येक पूर्णिमामा भैं गत अशोज २१ गते कति पूर्णिमाको दिन स्वयम्भू स्थिति आनन्द कुटी विहारमा बुद्ध पूजा सम्पन्न भएको छ ।

सदा भैं ज्ञानमाला भजन गाई शुरुवात गरिएको उक्त बुद्ध पूजा कार्यक्रम सामुहिक शिल समादान गरि बुद्ध पूजाका साथ दान प्रदान र प्रवचनादि कार्यक्रम गरि पूजा सम्पन्न भएको छ ।

निर्माण समिति २५५० गठन

काठमाण्डौ स्वयम्भू स्थित आनन्दकुटी विहारमा प्रब्रजित दीप निर्माण समिति २५५० गठन भएको छ । उक्त समितिमा निम्नानुसार सल्लाहकार आचार्य भिक्षु कुमार काशयप महास्थविर, द्रव्यमान सिंह तुलाधर र श्रीमती शारदा बज्ञाचार्य सहित १५ सदस्यीय कार्यकारिणी समितिको गठन भएको छ ।

उक्त १५ सदस्यीय कार्यकारिणी समितिमा अध्यक्ष भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविर, उपाध्यक्षमा अनगारिका धर्मावति सहित सचिव, सह-सचिव, उप-सचिव, कोषाध्यक्ष र सह कोषाध्यक्षमा क्रमशः भिक्षु कोण्डञ्ज, गुह्यरत्न शाक्य, अनगारिका अनोजा, भिक्षु धर्ममूर्ति र जुजुभाई शाक्य, अनगारिका अनोजा, भिक्षु तपस्सिधम्म, पूर्व मन्त्री माननीय बल बहादुर केसी, राज्यमन्त्री माननीय कृष्णगोपाल श्रेष्ठ, पूर्वमन्त्री तीर्थराम डंगोल, तीर्थनारायण मानन्दर, बेखारत्न शाक्य, नविन चित्रकार, र मोतिकाजी शाक्य सदस्य रहेको समिति निर्माण गरिएको छ ।

उक्त समितिको प्रधान कार्यालय आनन्दकुटी विहारमै गरि सम्पर्क कार्यालयको रूपमा धर्मकिर्ति विहार श्रीघ नघल टेल र बुद्ध विहार भूमिय मण्डप काठमाण्डौ बनाइएको छ ।

दोस्रो केन्द्रीय अधिवेशन सम्पन्न

आश्विन २९ काठमाण्डौ:- शान्तिनायक महामानव गौतम बुद्धका उपदेशमा आधारित बौद्ध गीतको रूपमा प्रचलित ज्ञानमाला भजनद्वारा बुद्धधर्म प्रचार-प्रसारमा टेवा पुन्याई रहेका, नेपालका विभिन्न भागमा अवस्थित ज्ञानमाला भजन स.घ-संस्थाहरुको केन्द्रीय समितिको दोस्रो केन्द्रीय

अधिवेशन गत अशोज २८ र २९ गते दुई दिवसीय केन्द्रीय अधिवेशन सुसम्पन्न भएको छ ।

प्रथम सत्रमा अधिवेशनको शुरुवातमा बौद्ध चारित्र अनुसार पञ्चशील समादान गरी तत् पश्चात विधिवत् रूपमा प्रमुख अतिथिको रूपमा आउनु भएका पात्या निवासि बौद्ध विद्वान चिनिया लाल बज्ञाचार्यबाट बोधिमत पानसमा दिप प्रज्वलित गरी साधारण सभाको उद्घाटन गरियो । स्वागत मन्त्रव्य वरिष्ठ उपाध्यक्ष प्रा. सुवर्ण शाक्यबाट, ज्ञानमाला संघका तर्फबाट प्रतिनिधि मन्त्रव्य रामकृष्ण वैद्य (भक्तपुर) बाट दिनुभएको थियो । सभामा विभिन्न विद्वान वर्गहरुबाट पारित विभिन्न प्रस्तावहरुबाट मुख्य पाँच बुँदाहरु निम्न अनुसार १) ज्ञानमाला भजनलाई नेपाली भाषामा पनि प्रचार प्रसार गरिने, २) कुनै पनि ज्ञानमाला भजन कार्यक्रममा मध्यपान र नसालु पदार्थ सेवन निषेध गर्ने, ३) नेपाल सरकारद्वारा धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र घोषना गरेकोमा सहर्ष स्वीकार गर्दै धन्यबाद ज्ञापन गर्ने, ४) पोशाकको एकरूपता बारे, र शुल्क यथोचित अभिवृद्धि गर्ने आदि प्रस्तावहरु परित गरी दोस्रो केन्द्रीय अधिवेशन अध्यक्ष शान्तरत्न शाक्यको सभापतित्वमा लभएको उक्त सभाको अन्तमा महासचिव किरण कुमार जोशीको धन्यबादज्ञापन पछि सभा सम्पन्न भएको थियो ।

श्रद्धाङ्गली सभा सम्पन्न

अशोज २६ भक्तपुर:- भक्तपुरस्थित नगदेश बौद्ध समूह र धर्मोदय सभा मध्यपुर ठिमी नगर शाखाको संयुक्त आयोजनामा गत अशोज १९ गते दिवंगत हुनु भएका श्रद्धेय श्रद्धाङ्गली सभा नगदेश बौद्ध समुहका अध्यक्ष न्हुच्छे कमार सिंकमेनको सभापतित्वमा सम्पन्न भएको छ ।

उक्त सभामा अनगारिक केशावतीद्वारा दिवंगत गुरुमाको तस्वीरमा खादा ओदाई श्रद्धासुमनकाभाव प्रकट गरेका थिए साथै अन्य उपस्थित गच्छमान्य तथा श्रद्धालु भक्तजनहरूले पनि पुष्टगुच्छा अपर्ण गरी श्रद्धा व्यक्त गरेका थिए । उक्त सभामा विभिन्न बक्तहरुबाट दिवंगत व्यक्तित्वका जीवनीका साथै वहाँले बुद्धधर्ममा दिनु भएको योगदान बारे प्रकाश पार्नु भएको थियो । अन्तमा दिवंगत व्यक्तित्वको

निर्बाण कामना गरी पुण्यानुमोदन गरी सभा सम्पन्न गरियो ।

विहारको परिसरका रहेको इमसानमा दाहसंस्कार गरिएको थियो ।

धर्म दिक्षा दिवस सम्पन्न

अशोज २९ भक्तपुरः-भक्तपुरस्थित नगदेश बुद्ध विहारमा गत अशोज २९ गते तदनुसार अक्टोबर १४ का दिन करिब आज भन्दा ५० वर्ष अघि आधुनिक भारतका सम्विधान निर्माता, भारत रत्नबाट विभूषित अछुत जातिका प्रणेता डा. भिमराव अम्बेडकर लगायत लाखौं जनसमुदायहरु त्रि-सरण ग्रहण गरी तथागत बुद्धद्वारा प्रदर्शित महान पथमा मार्गमा प्रवेश गरेको पावन दिन १९५६ अक्टोबर १४लाई अनुस्मरण गरी ५० औं धर्म दिक्षा दिवस् (स्वर्ण दिवस) भव्य तवरले सुसम्पन्न भएको छ ।

उक्त सभाको शुरुवातमा प्रमुख अतिथि अनगारिका केशावति समक्षपञ्चशील समादान गरी बुद्धपूजा गरी सभा सञ्चालन भएको थियो । यस अवस्थामा धर्म दिक्षा दिवस् मात्र नमनाई अम्बेडकरद्वारा निर्मित २२ प्रतिज्ञाहरुको पनि अनुस्मरण गरी कसरी धार्मिक तवरले जीवन यापन गर्न सकिन्छ भन्ने सोच विचार गरी दैनिक जीवन यापन गर्नु पर्ने कुरा प्रकाश पाई यसरी गुणवान पुरुषहरुको गुण स्मरण गर्दै उनीहरुको जीजवनबाट हामीले पनि शिक्षा लिन सक्नु पर्छ भन्दै प्रमुख अतिथिको आसनबाट मन्त्रव्य दिन्दै सभा सम्पन्न भएको छ ।

बैठक सम्पन्न

हालसालै बौद्ध संस्कार समाजको कार्यकारीणि तथा समाजका आजीवन सदस्यहरुको उपस्थितिमा बसेका बैठकमा बौद्ध भनी आफुलाई पहिचान गराउन नहिँचिकिचाउने व्यक्तित्वहरुले साथै विशेषत बौद्ध समाजका कार्यकारीणि सदस्य एवं आजीवन सदस्यहरुले आ-आफ्ना जीवनमा आईपर्ने यावत् विधिकर्मकाण्डहरुलाई बौद्ध चारित्रानुसार नै सुसम्पन्न गर्ने गराउने सहमतिका साथ ८ बैदं बौद्ध कार्यपद्धति अनुमोदनका साथ बैठक सम्पन्न भएको छ ।

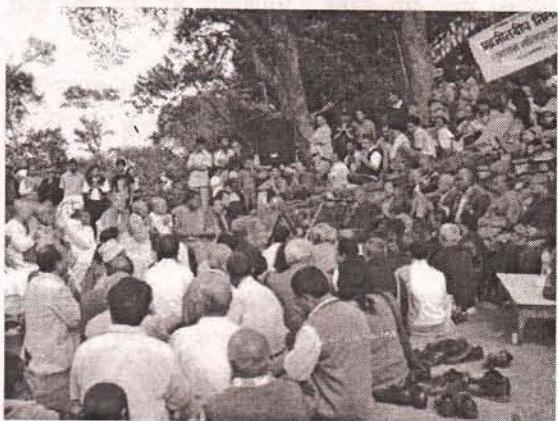
अनिच्छावत संखारा

धर्मकिर्ति विहारका स्थायी बसोबासी तथा नेपाल अनगारिका संघका ज्येष्ठ अनगारिका रत्नमञ्जरी दिवंगत हुनुभएको छ उहाँ ८३ वर्षको उमेरमा दिवंगत हुनुभएको थियो ।

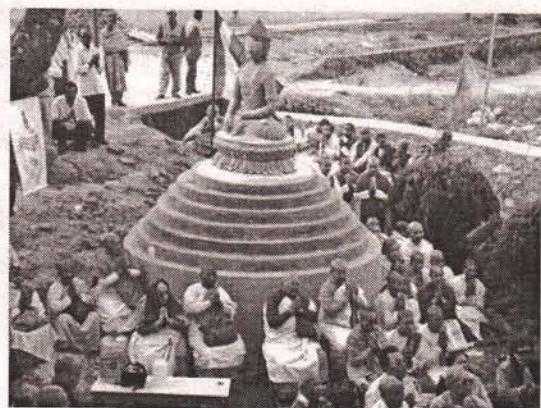
उहाँको पार्थीव शरिरलाई स्वयम्भू स्थित आनन्द कुटी

प्रबज्जित दीप शुभारम्भ शान्तिपाठ.....

स्वयम्भू कार्तिक ९ गते:-स्वयम्भूस्थित आनन्दकुटी विहारको परिसरमा रहेको चिहानघारीमा माननीय गृहमन्त्री कृष्ण प्रशाद सिटौलाज्युको प्रमुख आतिथ्यमा पूर्व संस्कृति मन्त्री माननीय श्री बल बहादुर केसि, पूर्वराज्य मन्त्री

माननीय श्री तीर्थमान डंगोल तथा माननीय श्री कृष्ण गोपाल श्रेष्ठ र अन्य गन्यमान्य व्यक्तित्वहरुको उपस्थितिमा 'प्रबज्जित निर्माण समिति'ले आयोजना गरिएको शुभारम्भ

शान्ति पाठ अखिल नेपाल भिक्षु महासंघका अध्यक्ष आचार्य भिक्षु कुमार काश्यप महास्थविर तथा उपस्थित भिक्षु महासंघ सहित अनगारिहरुका साथ संयुक्त रूपमा शान्ति पाठ गर्नु भएको थियो ।

उक्त अवसरमा प्रबज्जित दीप निर्माण समितिका

अध्यक्ष भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविरले उक्त स्थलको ऐतिहासिक तथा धार्मिक महत्वबारे जानकारी गराउनु भएको थियो । तत्कालीन संस्कृति मन्त्रीले शिलान्यास गर्नु भएको उक्त प्रवजित दीप निर्माण स्थलमा हाल निर्माण हुन गइरहेकोले सहयोगको लागि सबैसंग अनुरोध गन्हुँदै पूर्वमन्त्री माननीय बल बहादुर केसिले बोल्नु भएको थियो । प्रमुख अतिथि माननीय गृहमन्त्री कृष्ण प्रशाद सिटोलाज्यूले राम्रो कार्यमा आफ्नो तथा सरकारको तर्फबाट पनि सहयोग हुने आश्वासन दिनु भएको थियो ।

कार्यक्रम सञ्चालक तथा निर्माण समितिका सचिव भिक्षु कोण्डञ्जले यस शुभ कार्यमा सहयोग गर्नुहुने स्वयम्भू व्यवस्थापन तथा संरक्षण महासमिति लगायत सबैलाई साधुबाद सहित धन्यबाद ज्ञापन गर्नु हुँदै सहयोगको लागि सबैसंग आग्रह गर्नु भएको थियो । प्राप्त सहयोगका रकम तथा सहयोगी दाताहरुको नामावली र अन्य अवस्थामा प्राप्त सहयोगी रकम सहित दाताहरुको नामावली यस प्रकार भएको जानकारी गराइएको छ ।

धर्मशीला विद्वत वृति - २०६३ प्रदान

पोखरा १६ गते, धर्मशीला बुद्ध विहार, पोखराका प्रमुख, श्रद्धेय भिक्षु श्रद्धानन्दले वर्षावास पुरा गर्नु भएको उपलक्ष्यमा सुसम्पन्न 'कथिन चिवर दान' समारोहमा विच सम्पन्न धर्मशीला विद्वत वृति -२०६३ प्रदानोत्सवमा व्यवस्थापन समितिले यसपाली भिक्षु आनन्दलाई प्रमुख अतिथि लामा टुल्कु ज्यूवाट सम्मानित गराईएको समाचार छ ।

प्रत्येक वर्ष प्रदान गरिने उक्त 'धर्मशीला विद्वत वृति' गत ५ वर्ष देखि दिई आएको छ भने हालसम्म उक्त सम्मानवाट सम्मानित व्यक्तिहरु इसप्रकार छन् : भिक्षु कोण्डन्य-०५९, भिक्षु शुशील-०६०, अनगारिका सुजाता-०६१, अनगारिका जानवती-०६२ र भिक्षु आनन्द-०६३ ।

कथिनोत्सवमा भिक्षु श्रद्धानन्दज्यूले पञ्चशील प्रदान गर्नु भएको थियो भने भिक्षु धर्ममूर्तिज्यूले बुद्धपुजा एवं कथिन चिवर र अष्ट परिष्कार दान गराउनु भएको थियो । भिक्षु कोण्डन्यले सारगर्भित धर्मदेशना गर्नुभएको थियो ।

विद्वत वृति प्रदानोत्सवमा भिक्षु आनन्दले आफ्नो मन्तव्य दिनु भएको थियो । प्रकाश उदासले संचालन गर्नु

भएको उक्त कार्यक्रममा उत्तम वुद्धाचार्यले भिक्षु आनन्दको परिचय प्रस्तुत गर्नु भएको थियो भने लामा गुरु टुल्कु ज्यूले प्रमुख अतिथिको आसनवाट मन्तव्य दिनु भएको थियो ।

कार्तिक १४ गते, काठमाडौं, श्रीघ: व्यवस्थापन

समितिको पहलमा निर्मित बुद्ध प्रतिमा सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री गिरिजा प्रसाद कोइरालाज्यूवाट एक समारोह विच उद्घाटन भएको समाचार प्राप्त भएको छ ।

उक्त समारोहमा विशेष अतिथिको रूपमा एमाले महासचिव माधव कुमार नेपाल सहभागी हुँदै मन्तव्य पनि व्यक्त गर्नु भएको थियो । श्रीलंका, थालैण्ड र म्यानमार सरकारका राजदुतहरु पनि विशेष अतिथिका रूपमा उपस्थित हुनु भएका थिए ।

उक्त अवसरमा पूर्व माननीय संस्कृति मन्त्री श्री वल बहादुर के.सी. ज्यूलाई बुद्धर्ममा योगदान पुऱ्याउनु भएकोमा उक्त समितिले सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यू मार्फत कदर पत्र प्रदान गराउनु भएको थियो ।

डेविड्स फलमा बुद्ध प्रतिमा

पोखरा कार्तिक १७ गते, पर्यटकीय नगरी पोखर अस्थित डेविड्स फलको परिसर भित्र व्यवस्थापन समितिको पहलमा अध्यक्षज्यूको आयोजनामा शान्ति नायक गौतम बुद्धको प्रतिमा प्रतिस्थापन गरिएको समाचार छ ।

उक्त बुद्धप्रतिमा प्रतिस्थापन समारोहमा भिक्षुसंघले प्रतिस्था पूजा गरि बुद्धप्रतिमा अनावरण गर्नुभएको थियो । व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षज्यूले उपस्थितहरुको स्वागत एवं कार्यक्रम सफल पारिदिनु भएकोमा धन्यबाद दिनभई आफ्नो मन्तव्य समेत राख्नु भएको थियो ।

धर्मशीला बुद्धविहार पोखराका प्रमुख श्रद्धेय श्रद्धानन्द भन्तेले त्यसपछि उपस्थित उपासकोपासिकाहरुसँगै बुद्धपुजा सम्पन्न, गर्नु भएको थियो भने भिक्षु आनन्दले प्रवचन गर्नु भएको थियो । उक्त अवसरमा आमन्त्रित एवं उपस्थित सबैलाई व्यवस्थापकहरुले चियापान गराउनु भएको थियो । छोरेपाटनका प्रमुख लामा गुरु टुल्कुज्यू पनि विशेष अतिथिको रूपमा सहभागी हुनु भएको थियो भने श्रद्धेय भन्तेज्यूहरु, लामागुरुहरु र बज्ञाचार्य गुरुज्यूहरुको पूजा पाठ एवं सहभागीतामा सम्पन्न उक्त कार्यक्रममा समितिका अध्यक्ष एवं सभापति अनगारिका धम्मावती गुरुमाले सहयोगी दाताहरुलाई प्रशंसा पत्र पनि वितरण गरिएको थियो । ♦

प्रबजित दीप निर्माणार्थ चन्दा दिने दाताहरुको नामावली

१)	अ रत्नमञ्जरीको नाममा धर्मकिर्ति बिहार श्रीःघ	रु.१०००००।-
२)	आनन्दकुटी बिहार स्वयम्भू	रु.१९९,९९९।-
३)	श्री पञ्चविर सिं तुलाधर तथा श्रीमति पुष्पदेवी तुलाधर	रु.१९९,९९९।-
४)	श्री द्रव्यमान सिंह (भाईराजा) तरलाध जय नयपाल	रु.१०००००।-
५)	श्री किर्ति बिहार किर्तिपुर	रु.१०००००।-
६)	श्री राजेन्द्र श्रेष्ठ म्हेपि	रु. ५०,०००।-
७)	श्री नविन चित्रकार	रु. ५००।-
८)	श्री तिर्थराज डंगोल	रु. ५००।-
९)	श्री मोतिकाजी शाक्य	रु. १,०००।-
१०)	अ. संघवति	रु. १,०००।-
११)	अ. सुमित्रा	रु. २,०२०।-
१२)	तेजलक्ष्मी शाक्य	रु. ५०५।-
१३)	अ. चन्द्रशीला	रु. १,०००।-
१४)	बुद्ध बिहार भृकुटी मण्डप	रु. ५,५५५।-
१५)	अ सुनिता	रु. ५००।-
१६)	नानी छोरी शाही	रु.५०५।-
१७)	अ. अमरावती	रु. ६०६।-
१८)	अ. सुशीलावती	रु.५००।-
१९)	ताराशोभा तुलाधर	रु. ५००।-
२०)	रामहरि मुनिकार	रु.५०५।-
२१)	दानकेशरी शाक्य	रु. ५०५।-
२२)	अ. करुणावती	रु. ५००।-
२३)	गंगादेवी डंगोल	रु. ५०५।-
२४)	पुष्पज्ञानी मांसगल्ल	रु. ५००।-
२५)	अ. शीलावती	रु.५००।-
२६)	अ. जाणशीला	रु. ५००।-
२७)	अ. सुजाता किण्डोल	रु. १०००।-
२८)	पूर्णदेवी मर्हजन	रु. ५००।-
२९)	विरत्नकिर्ति बिहार	रु. ५,५५५।-
३०)	रामकृष्ण मर्हजन	रु. ५००।-
३१)	अ. तेजवती	रु. ५१५।-
३२)	अ. श्रद्धावती	रु. ५००।-
३३)	अ. उत्तरा	रु. ५००।-
३४)	श्री आशा नारायण	रु. ५००।-

यसरी रु. ५००।- देखि रु. १,९९,९९९ सम्म चन्दा सहयोग गर्नुहोसको रु ६,०३,९९६ र अरु रु. ५०० भन्दा कम दिनेहरुको सबै रकम रु ५,६०३ गरी जम्मा रु ६,०९६०९।- (छ लाख नौ हजार छ सय एक)मात्र सहयोग प्राप्त भएका

प्रब्बजीत दीप निर्माण स्थलमा शान्ति पाठ

प्रब्बजीत दीप निर्माण स्थलमा शिलान्याश गर्दै

प्रब्बजीत दीप निर्माण स्थलको एक भलक